

Bir Râvî Olarak Tâvûs b. Keysân ve Hadis İlmindeki Yeri*

Tâvûs b. Kaysân as a Narrator and His Place in Hadith Science

Furkan YÜKSEL**

Öz

Yemen’de doğan Tâvûs b. Keysân, (ö. 106/725) farklı bölgelerdeki ders halkalarına katılarak ilmî gelişimini tamamlamış ve Mekke’de h. 106 yılında vefat etmiştir. O, h. 1. asır hadis râvîlerinden biri olarak tanınır ve hadis ilminin gelişiminde önemli bir rol oynamıştır. “İmâm”, “fakîh” ve “hâfız” unvanlarıyla anılan Tâvûs, İbn Abbas (ö. 68/687-88), Ebû Hureyre (ö. 58/678) ve İbn Ömer (ö. 73/692) gibi muksirûn sahâbîlerin ilminden istifade ederek, onların önemli talebeleri arasında yer almıştır. Tabiîn neslinin önde gelen simalarından Tâvûs, özellikle İbn Abbas’ın meclisinde uzun süre kalmış ve onun ashabı arasında kabul edilmiştir. Hac vesilesiyle Harem-i Şerife devamlı gelip giden Tâvûs’un ilmi gelişimine Yemen’den ziyade Mekke’nin önemli katkı sağladığı anlaşılmıştır. Kendisinden en çok rivayette bulunan oğlu dışında daha çok Mekke’de talebe yoğunluğu yakalamıştır. Netice itibarıyla bu çalışma, Yemen ve Mekke ilim dünyasını somut olarak değerlendirmek amacıyla Hz. Peygamber’in sünnetinin aktarılmasında önemli bir rol oynayan tabiîn âlimlerinden Tâvûs b. Keysân’ın hadisçiliğini inceleyecektir. Bu çerçevede Tâvûs’un hayatı, ilmî kişiliği, hadis ilmindeki yeri, hadislerin yazılması ve imhası, lafzen rivayet vb. hadis meselelerine bakışı, hoca-talebe ilişkileri, ilmî seyahatleri, cerh ve tadil durumu ve rivayetleri farklı açılardan detaylı bir şekilde ele alınacaktır. Tâvûs’un tabiînin önde gelen ilmî şahsiyetlerinden biri olduğu ve özellikle İbn Abbas’ın birçok rivayetinin günümüze intikal etmesinde ve onun bakış açısının aktarılmasında önemli bir rol oynadığı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca Tâvûs’un farklı kimselerden elde ettiği ilmi, oğlu Abdullah aracılığıyla sonraki nesle taşınmıştır. Tâvûs’un hadis ilmindeki yerini ve etkisini belirlemeye çalışan bu çalışmada kaynak taraması yöntemi kullanılmıştır. Çalışmanın ana kaynakları arasında tarih ve tabakât eserleri bulunmakla birlikte modern çalışmalar ve araştırmalar da incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Tâvûs b. Keysân, İbn Abbas, Tabiîn, Yemen, Mekke.

* Bu çalışma Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde 2017 yılında Prof. Dr. Hasan Cirit danışmanlığında yaptığım “Tâvûs b. Keysân ve Hadis İlmindeki Yeri” isimli yüksek lisans tez çalışmam esas alınarak hazırlanmıştır.

** Arş. Gör., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, ORCID: 0009-0003-4459-7072, furkanyuksel@ohu.edu.tr, Research Article/Araştırma Makalesi, Received/Geliş Tarihi: 25/07/2024, Accepted/Kabul Tarihi: 17/09/2024, Published/Yayın Tarihi: 18/09/2024.

Abstract

Tâvûs b. Kaysân (d. 106/725) was born and raised in Yemen, but he completed his scholarly development in various regions and died in Mecca in 106 hijri. He is recognized as one of the prominent hadith scholars of the first hijri century and played a significant role in the development of hadith sciences. Tâvûs was referred to with titles such as “İmam,” “Fakih,” and “Hafız” and he was one of the distinguished students of prominent companions like Ibn Abbas (d. 68/687-88), Ibn Umar (d. 73/692), and Abu Huraira (d. 58/678). A leading figure among the Tabiîn generation, Tâvûs particularly remained in Ibn Abbas’s circle for an extended period and was considered among his disciples. Although Tâvûs frequently traveled (rihla) to the Haram in Mecca for pilgrimage, it is understood that Mecca significantly contributed to his scholarly development more than Yemen. He attracted a substantial number of students in Mecca, aside from his son, who was his primary transmitter. This study aims to evaluate the scholarly environments of Yemen and Mecca by examining the hadith scholarship of Tâvûs b. Keysân, who played a crucial role in transmitting the Sunnah of the Prophet Muhammad, the second source of Islam. The study will delve into Tâvûs’s life, scholarly personality, position in hadith sciences, views on issues like the writing and destruction of hadiths, verbatim transmission, his teacher-student relationships, scholarly travels, jarh wa al-ta’dil status, and his narrations from various perspectives. The research concludes that Tâvûs was a leading muhaddith of the Tabiîn generation and played a significant role in transmitting many of Ibn Abbas’s narrations and thought processes to future generations. Furthermore, the knowledge he obtained from various individuals was passed down to subsequent generations through his son Abdullah. This research aims to determine Tâvûs’s place and influence in hadith sciences by employing a literature review methodology. The main sources of the study include historical and biographical works, as well as modern studies and research.

Keywords: Hadith, Tâvûs b. Kaysân, Ibn Abbâs, Tabiîn, Yemen, Mecca.

Giriş

Hicrî 1. asır Hz. Peygamber’in sahâbîlerinin ve kibarî tâbiîninin yaşadığı, İslam tarihinin önemli bir dönemi olarak öne çıkmaktadır. Bu zaman diliminde hadis rivayeti ve bu rivayetlerin kuralları şekillenmeye başlamış, Hz. Peygamber hadislerin doğru aktarımı konusunda sahâbîleri teşvik etmiştir.¹ Tâbiîn nesli ise sahâbîlerden aldıkları bilgileri sonraki nesillere aktarmışlardır. Bu dönemde meydana gelen fitne hadiseleri sebebiyle siyasî ve itikadî gruplaşmalar oluşmuş ve hadis uydurmacılığı faaliyetleri artış göstermiştir.² İnsanlar arasında güven duygusu kaybolduğundan isnad ve cerh-ta’dil çalışmalarının önemi artmıştır.³ Bu dönemde ortaya çıkan önemli tartışmalardan biri de hadislerin kitâbeti meselesidir. Hz. Peygamber’den hem müsbet hem de olumsuz rivayetlerin gelmesi, sahâbe ve tabiîninin bir kısmı

¹ Ahmet Yücel, *Hadis Tarihi ve Usûlü* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2010), 42.

² Mustafa Çağrıncı, “Fitne” (İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 1996), 13/158.

³ Yücel, *Hadis Tarihi ve Usûlü*, 53-57.

hadislerin yazılmasını desteklerken diğerleri karşı çıkmıştır.⁴ Ancak hadisleri kayıt altına alanların, sonraki nesle yazılı malzeme bırakmaktan ziyade ezberlerine yardımcı olması amacıyla bu faaliyet içerisinde oldukları bilinmektedir.⁵

Yemen, İslamiyet öncesinde ve sonrasında önemli bir kültürel ve dini merkez olmuştur. Hz. Peygamber'in "İman Yemenlidir, hikmet de Yemenlidir"⁶ şeklindeki ifadesi, Yemen'in hadis tarihi açısından önemini vurgular. Birçok önemli muhaddis, Yemen'e ilmî seyahatlerde bulunmuş ve buradan hadis öğrenmişlerdir.⁷ Yemen'de doğup büyüyen Tâvûs, Yemen ve Mekke ilim dünyasında önemli bir yere sahip olmuştur. Tâvûs her ne kadar Yemen'de doğup büyüye de Haremeyn bölgesi onun ilmî gelişimi noktasında önemli bir merkez olmuştur. Zira her yıl hacca giden Tâvûs burada birçok sahâbîyle görüşmüş onlardan hadis dinlemiştir.⁸ Özellikle de İbn Abbas, Ebû Hureyre ve İbn Ömer gibi muksirûn sahâbîlerin ilim meclislerine katılmıştır. Öyle ki İbn Abbas'ın ve Ebu Hureyre'nin ashapları (en yakın talebeleri) arasında sayılmıştır.⁹ Tâvûs İbn Abbas'tan aldığı birçok rivayeti kendisinden en çok nakilde bulunan oğlu Abdullah dışında yine Mekke'deki talebeleri vasıtasıyla sonraki nesle taşımıştır. Yemen ve Mekke'de kadılık müftülük gibi görevlerde bulunan Tâvûs'un yaşadığı dönem itibariyle önde gelen tabiînden olduğu anlaşılmaktadır.¹⁰ Tâvûs'un kendi döneminde önemli ilmi şahsiyetlerden olması, hakkında araştırma yapılmasını gerekli kılmıştır. Literatür taraması yöntemiyle yapılan bu çalışmada Tâvûs'un hayatı, ilmi kişiliği, hadis ilmindeki yeri, hadislerin yazılması ve imhası, lafzen rivayet vb. hadis meselelerine bakışı, hoca-talebe ilişkileri, ilmî

⁴ Hz. Peygamber'in hadislerin yazılmasını yasakladığına dair rivâyetler için bk.Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit Hatîb el-Bağdâdî, *Takyîdu'l-ilm*, thk. Yûsuf el-'Uş (y.y.: Dârü İhyâi's-Sünneti'n-Nebeviyye, 1974), 29-48. Yazılmasını müsaade ettiğine dair nakiller için bk. Hatîb el-Bağdâdî, *Takyîdu'l-ilm*, 64-113.

⁵ Ahmet Yücel, "Hadislerin Yazılı Rivayeti ve İmla Geleneği", *Anadolu'da Hadis Geleneği ve Daru'l-Hadisler*, (2011), 41.

⁶ Buhârî, "Menâkıb", 1; "Meğâzî", 74; Müslim, "İman", 82. Bu rivayetle alakalı geniş bilgi için bk. Ayşe Esra Şahyar, "İman Yemenlidir, Hikmet Yemenlidir" Hadisi Üzerine Din, Şehir ve Medeniyet İlişkisi Bakımından Bir Değerlendirme", *Hadis Tetkikleri Dergisi X/1* (2012), 7-33.

⁷ Hicri ikinci asır özelinde Yemen'e yapılan rihlelere dair veri için bk.Hatice Demirci, *Hicrî İkinci Asırda Yemen'de Hadis* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 43.

⁸ Ebû'l-Haccac Cemaleddin Yusuf b. Abdurrahman b. Yusuf el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl* (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1980), 13/361; İbn Hacer Ebü'l-Fazl Şehabeddin Ahmed el-Askalani, *Tehzîbü't-Tehzîb*, thk. Ali b. Mes'ûd Ömer Selâmî (Beyrût : Dâru Sadır, 1996), 5/9; Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaût-v.dğr. (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1985), 5/47.

⁹ Zehebî, *Siyer*, 5/17, 39; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 5/9; İbn Hacer Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, thk. Adil Ahmed Abdulmevcûd Ali Muhammed Muavvid (Beyrût, 1995), 2/330; Ebû Bekr el-Hatîb Ahmed b. Ali b. Sabit Hatîb el-Bağdadi, *Târîhu Bağdad ev Medîneti's-selam*. (Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye,.) 5/333.

¹⁰ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zürâfî ed-Dımaşki el-Hanbelî, *İ'lâmu'l-muvakki'în an Rabbi'l-âlemîn*, thk. Abdurrahman el-Vekîl (y.y., 1969), 1/24.

seyahatleri, cerh ve tadil durumu ve rivayetleri farklı açılardan ayrıntılı bir şekilde değerlendirilecektir.

Çalışmanın ana kaynakları arasında tarih ve tabakât eserleri bulunmaktadır. Tâvûs'un rivayetlerinin, hoca ve talebelerinin tespitinde *Kütüb-i sitte* temel kaynaklardan olmuştur. Ayrıca modern akademik çalışmalar ve araştırmalar da bu çalışmanın temel kaynakları arasında yer almıştır. Ülkemizde Tâvûs b. Keysân ile ilgili doğrudan akademik çalışmalar yapılmamış¹¹ olsa da Arap dünyasında birkaç önemli araştırma gerçekleştirilmiş ve bunların bazılarında faydalanılmıştır. İbrâhim Tâhâ İbrâhim Abdülkâdir, *Fıkhü Tâvûs b. Keysân* isimli bir yüksek lisans çalışmasında onun fikhî görüşlerini derlemiş ve bunu sonra kitap olarak yayımlamıştır.¹² Bu eser, Tâvûs'un fikhî görüşlerinin tespitinde başvurulan kaynaklar arasında yer almaktadır. Ayrıca Abdullah Osman Ahmed *Tâvûs b. Keysân el-Yemânî: Merviyâtühû ve âsâruhû fi't-tefsîr*¹³ adlı bir yüksek lisans tezinde Tâvûs'un tefsir ilmindeki yerini belirlemeye çalışmıştır. Bunun yanı sıra, Tâvûs hakkında daha başka çalışmalar da yapılmıştır.¹⁴ Bununla birlikte doğrudan olmasa da dolaylı olarak Tâvûs'la ilgili bilgiler bazı araştırmalarda yer almıştır. Mustafa Canlı'nın *Hicrî İlk Üç Asırda Yemen'de Hadis*, Hatice Demirci'nin *Hicrî İkinci Asırda Yemen'de Hadis* çalışmaları bunlardan bazılarıdır.¹⁵ Bu makalede ise literatür taraması yöntemiyle tarih ve tabakât eserlerinde yer alan Tâvûs'la alakalı bilgiler toplanarak hadis ilmindeki yeri ortaya konmaya çalışılmıştır. Ayrıca Tâvûs'un *Kütüb-i sitte* rivayetleri incelenerek isnatlar üzerinden hoca talebe ilişkileri tespit edilmiştir. Bu tespit Cevâmiu'l-Kelîm isimli hadis programından istifade edilmiştir. Daha sonra bu veriler tarih ve tabakât kitaplarından elde edilen bilgilerle karşılaştırılarak yakın hoca ve talebeleri ortaya çıkarılmıştır. Tâvûs'un daha çok kimin halkasından istifade ettiğinin ve bu ilmi, hangi bölgedeki talebeleri aracılığıyla sonraki nesle aktardığının mülâhazası yapılmıştır.

¹¹ Bu hususta Tâvûs'la alakalı olarak bir DİA maddesi bir de akademik olmayan bir çalışmadan söz edilebilir. Bk. Abdullah Kahraman, "Tâvûs b. Keysân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011); M. Sadık Faruki, *Dervişlerin Gözdesi Tavus Bin Keysan*, (Nun Yayıncılık, 2008).

¹² İbrâhim Tâhâ İbrâhim Abdülkâdir, *Fıkhü Tâvûs b. Keysân* (Riyad, 2006).

¹³ Abdullah Osman Ahmed, *Tâvûs b. Keysân el-Yemânî: Merviyâtühû ve âsâruhû fi't-tefsîr* (Mekke: Câmîatü Ümmi'l-kurâ, Yüksek Lisans Tezi, 1992).

¹⁴ Ahmed el-Hâc Ali Ahmed, *el-İmâm Tâvûs b. Keysân ve Fıkhühû fi'l-mu'âmelât*, (Nablus: Câmîatü'n-necâh el-vataniyye, Yüksek Lisans Tezi, 1944); Sâmî Muhammed Hasan Deyûlî, *el-İmâm Tâvûs ve ârâ'ühû fi fıkhî'l-'ibâdât ve'l-büyû'* (Medine: el-Câmîatü'l-İslâmiyye, Yüksek Lisans Tezi 1989); Ahmed Abd Ömer ed-Deylemî, *Tâvûs b. Keysân ve ârâ'ühû'l-fıkhîyye* (Bağdat: Câmîatü Bağdâd, Yüksek Lisans Tezi, 1993).

¹⁵ Mustafa Canlı, *Hicrî İlk Üç Asırda Yemen'de Hadis* (İstanbul: Yüzakı Yayıncılık, 2017); Demirci, *Hicrî İkinci Asırda Yemen'de Hadis*.

1. Hayatı

Tâvûs b. Keysân'ın tam adı kaynaklarda “Ebû Abdurrahmân Tâvûs b. Keysân el-Hemedânî el-Yemenî el-Cenedî el-Hımyerî el-Ebnâvî el-Havlânî”¹⁶ şeklinde zikredilmektedir. Tâvûs'un doğum tarihi, kaynaklarda net bir şekilde belirtilmemesi veya çeşitli tarihlerin verilmesi sebebiyle net olarak tespit edilememektedir. Ziriklî (1893-1976), onun h. 33 yılında doğduğunu ve h. 106 yılında vefat ettiğini zikreder.¹⁷ Nevevî ö. 676/1277) de Tâvûs'un ortalama yetmiş yıl yaşadığını hesap ederek yine bu tarihlerde doğduğunu belirtmiştir.¹⁸ Bununla birlikte bazı kaynaklar onun doksan yıl yaşadığını ve h. 106 yılında vefat ettiğini belirtmektedir.¹⁹ Bu durumda doğum yılının h. 16 olduğu anlaşılmaktadır. Bu görüş, Zehebî'nin (ö. 748/1348) Tâvûs'un Hz. Osman'ın hilafet yıllarında veya daha öncesinde doğmuş olabileceği yönündeki ifadesiyle²⁰ de uyum arz etmektedir. Netice olarak bu farklı rivayetler, Tâvûs'un doğum tarihi hakkında kesin bir sonuç vermese de onun erken İslam tarihinin önemli isimlerinden biri olduğunu ve en iyi ihtimalle Hz. Osman'ın hilafeti döneminde dünyaya geldiğine işaret etmektedir.

Tâvûs b. Keysân, h. 1. asırda yaşamış tabîin âlimlerindedir. Yemen'in Cened şehrinde doğup, hayatının büyük bir kısmını bu bölgede geçirmiştir.²¹ Ancak ilim ve ibadet amacıyla sık sık Mekke ve Medine'ye seyahatlerde bulunmuş ve bu şehirlerde çeşitli dönemlerde uzun süreler geçirmiştir. Hac mevsiminde her sene Mekke'ye uğradığı ve toplamda kırk kez için bu kutsal şehre gittiği kaynaklarda belirtilmektedir.²² Ayrıca ilmî çalışmalar için de Mekke'ye Abdullah b. Abbas'ın yanına seyahat ettiği bilinmektedir.²³ Tâvûs'un doğumunun Hz. Ömer veya Hz. Osman'ın hilafet yıllarına denk gelmesi nedeniyle, ilerleyen dönemlerde ortaya çıkan fitne olaylarına tanıklık ettiği bilinmektedir. Fitne ortamının sebep olduğu kargaşadan uzaklaşmak amacıyla insanlarla ve devlet yetkilileriyle fazla ilişki kurmaktan kaçınmıştır.

¹⁶ Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Meni' ez-Zühri, *Kitâbü't-Tabakâti'l-kebir* (Beyrût: Dâru Sadır, 1968), 5/537; Ebû Sa'd Abdülkerim b. Muhammed b. Mansur el-Mervezi es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, thk. Abdurrahman b. Yahya el-Muallimi el-Yemani (Beyrût: 1400), 1/122; Mizzî, *Tehzîb*, 13/357.

¹⁷ Ziriklî Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ed-Dımaşkî, *el-A'lâm: Kamûsu terâcim li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ min'el-Arab ve'l-müstarebîn ve'l-müsteşrikun* (Beyrût: Dârü'l-İlm li'l-Melayin, 1984), 3/224.

¹⁸ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ ve'l-lugât*. (Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 1/251.

¹⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir* (Beyrût, 1407), 4/365; Mizzî, *Tehzîb*, 13/373; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 5/10.

²⁰ Zehebî, *Siyer*, 5/38.

²¹ İbn Sa'd, *Tabakât*, 5/537; Ziriklî, *A'lâm*, 3/224; Mizzî, *Tehzîb*, 13/359; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, 5/8-10; Zehebî, *Siyer*, 5/39

²² Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah b. İshak el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ* (Kahire: Matbaatü's-Saade, 1974), 4/3; Mizzî, *Tehzîb*, 13/361; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, 5/9; Zehebî, *Siyer*, 5/47.

²³ Zehebî, *Siyer*, 5/39.

Nitekim Süfyân es-Sevrî, Tâvûs'un bu dönemdeki yaşantısıyla alakalı olarak, Tâvûs'un sürekli evinde oturduğunu bir keresinde ona neden her zaman evde olduğu sorulduğunda, “İnsanların bozulması ve devlet adamlarının zulmü nedeniyle evde kalmayı tercih ediyorum” şeklinde cevap verdiğini aktarmıştır.²⁴ Her ne kadar Tâvûs yöneticilerle mesafeli olmaya gayret etse de, kaynaklar ilmî faaliyetlerinin yanı sıra onun San'a ve Cened'de kadılık yaptığını²⁵ ve Emevîler döneminde Yemen'de vergi toplama işinde (zekât âmili olarak) görev aldığını²⁶ belirtmektedir.

Tâvûs b. Keysân, Yemen'in önemli ailelerinden birine mensuptur. Fars kökenli babası Keysân, İran kralı tarafından Yemen'i Habeşlilerin hâkimiyetinden kurtarmak üzere olarak Yemen'e gönderilmiştir.²⁷ Bu sebeple Tâvûs'un babası askeri bir görevde bulunmuş bir komutan olarak bilinmektedir. Tâvûs'un “Yemenî” nisbesini ise, babasının Yemen'e taşınması ya da Yemen'de doğup büyümesi sebebiyle aldığı düşünülmektedir. Aile hayatına dair çok fazla bilgi bulunmasa da Tâvûs'un Abdurrahman adındaki oğlundan dolayı künyesinin Ebû Abdurrahman şeklinde kaynaklarda kaydedildiği belirtilmektedir.²⁸ Diğer oğlu Abdullah'ın da Tâvûs'tan ders aldığı ve onun ilmî mirasını devraldığı bilinmektedir.²⁹

Hadis ilmiyle tanınan Tâvûs b. Keysân, özellikle Yemen ve Mekke gibi önemli İslam ilim merkezlerinde yaşamış ve bu şehirlerde birçok sahâbîden hadis naklinde bulunmuştur. Hayatı boyunca elli veya yetmişden fazla sahâbîyle görüştüğü nakledilmektedir.³⁰ İbn Abbas, Ebû Hureyre ve İbn Ömer gibi önde gelen birçok sahâbî ile karşılaşan ve onların ilim meclislerine iştirak eden Tâvûs 106/725 senesinde ömrünün son yıllarını geçirdiği Mekke'de hac günlerinde vefat etmiştir.³¹

2. İlmî ve Ahlakî Kişiliği

“İmâm”, “fakîh” ve “hâfız” gibi sıfatlarla nitelenen³² Tâvûs b. Keysân hicri 1. asırda yaşamış önemli tabiîn âlimlerindedir. Hadis, fıkıh ve tefsir ilimlerinde şöhretiyle ön plana çıkan Tâvûs, özellikle İbn Abbas, Ebû Hureyre ve İbn Ömer gibi önde gelen sahâbîlerden ilmi

²⁴ Ebû Nuaym, *Hilye*, 4/4.

²⁵ İbn Kayyîm el-Cevziyye, *İ'lâmu'l-Muvakkîîn*, 1/24.

²⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, 5/541.

²⁷ Zehebî, *Siyer*, 5/38; Mizzî, *Tehzîb*, 13/357.

²⁸ İbn Sa'd, *Tabakât*, 5/537; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 4/365; *et-Târîhu's-sagîr*, 1/287; Ebû Yûsuf Yakub b. Süfyan b. Cüvvan el-Farisi el-Fesevi, *Kitâbü'l-Ma'rife ve't-târîh*, thk. Ekrem Ziyâ el-Ömerî (Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1410), 1/705; Zehebî, *Siyer*, 5/38.

²⁹ Mizzî, *Tehzîb*, 13/358; Zehebî, *Siyer*, 5/39.

³⁰ Ebû'l-Velîd Süleymân b. Halef b. Sa'd et-Tücîbî el-Bâcî, *et-Ta'dîl ve't-tecrîh li-men harrece lehü'l-Buhârî fi'l-Câmi'î's-sahîh*, thk. Ebû Lübâbe Hüseyin (Riyad: Dârü'l-Liva, 1986), 607.

³¹ İbn Sa'd, *Tabakât*, 5/542.

³² Zehebî, *Siyer*, 5/38; *Tezkire*, 1/90; Süyûtî, *İs'âf el-mubatta' bi ricâli'l-muvatta'*, 14.

mirası almıştır.³³ Hayatı boyunca elli ile yetmiş arasında sahâbeyle görüşmüş³⁴ ve bu sahâbilerden aldığı hadisleri sonraki nesle aktarmıştır. İbn Abbas'ın önde gelen talebelerinden biri olarak kabul edilen Tâvûs, onun ilmî meclislerinde uzun süre bulunmuş³⁵ ve İbn Abbas tarikiyle rivayet ettiği hadislerle tanınmıştır.

Tâvûs, sadece hadis ilminde değil tefsir ve fıkıh alanlarında da öne çıkan kimselerdendir. Daha önce belirtildiği gibi Tâvûs, İbn Abbas'ın seçkin talebeleri arasında yer almaktadır ve İbn Abbas'ın Mekke'de oluşturduğu tefsir ekolünde adı sıkça anılmaktadır.³⁶ Bazı tefsir âlimleri, "Ayetlerin anlamını ve dil özelliklerini öğrenmek isteyenler, Mücâhid, İkrime ve Tâvûs'a kadar olan rivayet zincirlerini bilmelidir"³⁷ şeklinde ifadeleriyle, Tâvûs'un tefsir ilmindeki önemine dikkat çekmektedirler. Ancak yapılan araştırmalara göre Tâvûs'un tefsire dair kendi görüşleri sınırlıdır, yaptığı tefsirler çoğunlukla İbn Abbas'ın tefsirleriyle benzerlik göstermektedir. Bu benzerlik nedeniyle Tâvûs, tefsirde İbn Abbas'ın râvîsi olarak değerlendirilmiştir.³⁸

Tâvûs b. Keysân, fıkıh ilminde de dönemin önemli şahsiyetlerinden biri olarak kabul edilmiştir. Mekke ve Yemen'in önde gelen fakihi olarak tanınan³⁹ Tâvûs'un derin fikhî bilgiye sahip olduğunu vurgulamak için dönemindeki bazı kimseler "Kendi zamanında haram ve helali en iyi bilen tabiîndir"⁴⁰ şeklinde görüş bildirmişlerdir. Yine Zeyd b. Eslem'in Abâdile vefat ettikten sonra fıkıhın mevaliye intikal ettiğini ve bu süreçte Yemen'in fakihinin ise Tâvûs olduğunu belirtmesi⁴¹ bu duruma işaret eder. Tâvûs'un Mekke'de yaşamış olması ve Mekke müftüsü olarak görev yapması⁴², onun fıkıh ilmindeki yetkinliğini gözler önüne sermektedir. Fıkıh ilmindeki yaklaşımıyla da dikkat çeken Tâvûs, naslara dayalı içtihatlarını geliştirmiş ve genellikle re'y yerine naslara bağlı kalmıştır.⁴³ Ancak bazı meselelerde cumhûru'l-fukahâdan ayrılarak kendi içtihatlarını ortaya koyduğu belirtilmektedir.⁴⁴

³³ Mizzî, *Tehzîb*, 13/358; Zehebî, *Siyer*, 5/39.

³⁴ Mizzî, *Tehzîb*, 13/359; Bâcî, *et-Ta'dîl ve't-tecrîh*, 607.

³⁵ Zehebî, *Siyer*, 5/39.

³⁶ Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *el-İtkân fi ulumi'l-Kur'ân* (Kahire: Mektebetu Dari't-Türâs, 2007), 2/242.

³⁷ Bedreddin Muhammed b. Abdullah ez-Zerkeşi, *el-Burhân fi ulumi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim (Kahire: Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1957), 2/188.

³⁸ Abdullah Muhammed Selkinî, *Habru'l-Ümme Abdullâh b. Abbâs ve Medresetuhû fi't-Tefsîri bi Mekke* (Kahire: Dârü's-Selam, 1986), 124.

³⁹ İbn Hacer Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed el-Askalânî, *Takrîbü't-Tehzîb*, ed. Muhammed Avvame (Haleb: Dârü'r-Reşid, 1988), 1/281.

⁴⁰ Şîrâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ*, 73.

⁴¹ Şîrâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ*, 25. Yâkût er-Rûmî, *Mu'cemu'l-Buldan*, (Beyrût, 1374), 2/354; İbnu'l- Kayyîm el-Cevziyye, *İ'lâmu'l-Muvakkî'n*, 1/22.

⁴² İbnu'l- Kayyîm el-Cevziyye, *İ'lâmu'l-Muvakkî'n*, 1/24.

⁴³ İbrâhim Tâhâ İbrâhim, *Fikhü Tâvûs b. Keysân*, 527.

⁴⁴ İbrâhim Tâhâ İbrâhim, *Fikhü Tâvûs b. Keysân*, 527.

Ahlakî kişiliğiyle de tanınan Tâvûs, doğruluk ve dürüstlük konusunda örnek bir şahsiyettir. Amr b. Dinar'ın ifadesiyle, "Aramızda Tâvûs'tan daha doğru dürüst, güvenilir kimse yoktur"⁴⁵ şeklinde övgüyle anılmıştır. Güvenilirliğiyle tanınan Tâvûs, hem Allah'a hem de insanlara karşı dürüstlükten taviz vermemiştir. Cömertliği ve misafirperverliği de ahlakî kişiliğinin önemli unsurlarındandır. İbn Abbas'ın kölesi İkrime'yi Yemen'de ağırlayıp ona değerli bir hediye sunması⁴⁶, Tâvûs'un ilme ve ilim talebelerine verdiği değeri gösteren bir örnektir. Ayrıca, insanlarla olan ilişkilerinde yumuşak huylu ve nazik davranışlarıyla da bilinir. İbrahim b. Meysere'nin belirttiği gibi, Tâvûs söz ve davranışlarında incitici olmaktan kaçınmış ve insanların kalplerini kazanmıştır.⁴⁷ Tâvûs'un hükümdarlarla olan mesafeli duruşu⁴⁸ da onun ahlakî kişiliğinin bir parçasıdır. Emevî idaresinin zulmüne karşı çıkmış ve hükümdarların siyasî otoritelerinden uzak durmuştur.⁴⁹ Bu tutumu, onun ilmî ve ahlakî değerlere bağlılığının bir yansımasıdır.

Sonuç olarak, Tâvûs b. Keysân, h. 1. asırda hem ilmî hem de ahlakî kişiliğiyle öne çıkan tabiîn âlimlerindedir. Hadis, fıkıh ve tefsir ilimlerindeki bilgisiyle tanınan Tâvûs, aynı zamanda doğruluğu, cömertliği, yumuşak huyluluğu ve hükümdarlarla olan mesafesiyle de örnek bir şahsiyettir. Tâvûs, hadis ilminde önemli bir yere sahip olup, İbn Abbâs gibi önemli sahâbîlerden hadis öğrenmiştir. Tefsir ve fıkıh ilimlerinde de tanınmış bir kişiliktir.

3. Hoca ve Talebeleri

Tâvûs'un önemli hocaları arasında İbn Abbâs, Ebû Hureyre, İbn Ömer gibi muksirûn sahâbîler bulunmaktadır. Bunlar Hz. Peygamber'den en çok rivayette bulunan kimseler arasında yer aldığı için hadis ilmi konusunda Tâvûs'a önemli katkılar sağlamışlardır.

Tâvûs'un talebeleri arasında Abdullah b. Tâvûs, Amr b. Dinâr, Muhammed b. Müslim, Mücâhid b. Cebr, Habib b. Ebî Sâbit, Hanzala b. Ebû Süfyan, İbrahim b. Meysere ve Leys b. Ebû Süleym gibi önemli isimler bulunmaktadır. Bu talebeler, Tâvûs'un ilmî mirasını sonraki nesillere aktarmışlardır. Bu konu daha sonra rivayetleri bölümünde ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

4. Hadis İlmindeki Konumu ve Güvenilirliği

Tâvûs b. Keysân, Yemen'de doğup büyümüş İbn Abbas, Ebû Hureyre ve İbn Ömer gibi önemli sahâbîlerden hadis öğrenmiş ve bu hadisleri sonraki nesillere aktarmıştır. Özellikle İbn

⁴⁵ Mizzî, *Tehzîb*, 13/359; Zehebî, *Siyer*, 5/46.

⁴⁶ Zehebî, *Siyer*, 5/44.

⁴⁷ Ebu Nuaym, *Hilye*, 14/16; Mizzî, *Tehzîb*, 13/371; Zehebî, *Siyer*, 5/41.

⁴⁸ Hükümdarlardan uzak duran üç kişiden birisi olarak zikredilmiştir. Bk. İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, 5/10.

⁴⁹ Emevi idarecilerinin halktan kendilerine itaat konusunda biat almaları ve itaatlarından dönmeleri halinde eşlerinin boş olacağına dair zorla yemin ettirmelerine karşı çıkmıştır. Bk. Zehebî, *Siyer*, 5/45.

Abbas, onun eğitiminde ve ilmî gelişiminde önemli bir rol oynamıştır. Tâvûs İbn Abbas'ın en seçkin talebelerinden biri olmuş ve onun ilmî mirasını ve hadis bilgisini büyük bir titizlikle korumuş ve rivayet etmiştir. Tâvûs'un hadis ilmindeki konumu, sadece öğrenimi ve öğretimiyle sınırlı kalmamıştır. Aynı zamanda birçok talebeye de hadis ilmini aktarmış bunun sonucu olarak bu alandaki bilgileri geniş bölgelere yayılmıştır.

4.1. Hadisçiler Arasındaki Yeri

Tâvûs, bölgesinin önde gelen şahsiyetlerinden biri olarak tanınmış, yaşadığı dönemde güvenilirliği ve ilmî otoritesiyle saygı görmüştür. Hadis ilmi açısından büyük bir değere sahip olan Tâvûs, kendisine ilmi konularda danışılan bir otorite olmuştur. Nitekim Süleyman b. Mûsâ'nın (ö. 119/737) ifadelerine göre, “Hicaz'da Zührî ve Atâ, Şam'da Mekhûl, Irak'ta Hasan-ı Basrî ve Yemen'de Tâvûs'tan gelen hadisler muteber kabul edilmekteydi.”⁵⁰ Buna göre fitne ortamının getirdiği kargaşa sebebiyle hadis râvîleri, güvenilir kişilerin hadislerini almak için çaba göstermiş ve bu süreçte Tâvûs gibi hadis ilminde temayüz etmiş kimselerin onayladıkları rivayetler tercih edilmiştir.

Tâvûs'un güvenilirliği çağdaşları tarafından da teyit edilmiştir. Örneğin, Eyyûb es-Sahtiyânî'nin bir ilim talibine “Aleyke fülân” (şu kişiye gitmelisin)⁵¹ diyerek, Tâvûs'a işaret etmesi onun ilmî değerini ve hadis ilmindeki konumuna vurgu olarak anlaşılabilir. Aynı şekilde Eyyûb es-Sahtiyânî, Leys b. Ebû Süleym'e Tâvûs ve Mücâhid'den duyduklarına sarılmasını, ancak Vehb b. Münebbih ve Amr b. Şuayb'ın nakillerinden sakınmasını tavsiye etmiştir. Çünkü bu iki isim, rivayetlerini vicâde yoluyla elde ettikleri kitaplardan nakletmekteydi⁵² ve bu tür rivayetler hadis âlimleri tarafından tarih boyunca zayıf kabul edilmiştir.⁵³ Bu nedenle Eyyûb es-Sahtiyânî, talebesi Leys b. Ebû Süleym'e Tâvûs'un nakillerini incelemesini ve onlardan yararlanmasını istemiştir. Netice itibarıyla bu bilgiler Tâvûs'un, bölgesinde önde gelen ilmi şahsiyetlerinden olduğunun döneminin hadis âlimleri tarafından ikrar edildiğini göstermektedir.

⁵⁰ Abdurrahmân b. Amr b. Abdillâh Ebû Zür'a ed-Dımaşkî, *et-Târîh*, thk. Şükrullah b. Ni'metullah el-Kücânî (Dımaşk, 1980), 1/315; Fesevi, *Ma'rife ve't-târih*, 2/404-10.

⁵¹ İbn Ebû Hâtim Ebû Muhammed Abdurrahman b. Ebû Hâtim er-Râzî, *el-Cerh ve't-ta'dîl* (Beyrût, 1371), 6/238.

⁵² Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehabî, *Mîzânu'l-itidâl*, thk. Ali Muhammed Muavvid, v.dğr. (Beyrût, 1415), 3/265.

⁵³ Muhaddislerin vicadeyi zayıf bir yöntem olarak kabul ettiklerine dair bk. Ebû Muhammed el-Hasan b. Abdirrahman b. Hallâd er-Râmezü'müzî, *el-Muhaddisu'l-fâsil beyne'r-râvî ve'l-vâ'î*, thk. M. Acâc el-Hatîb (Beyrût: Dârü'l-Fikr, 1404), 212.

4.2. Rihleleri

Hız. Peygamber'in vefatını takip eden dönemde sahâbîlerin çeşitli bölgelere dağılması, hadislerin farklı coğrafyalara yayılmasına yol açmış ve bu durum, hadis taliplerinin kaynaklara en yakın kişilere ulaşma arzusuyla uzak diyarlara seyahat etmelerini zorunlu kılmıştır.⁵⁴ Hatîb el-Bağdâdî'nin belirttiğine göre, bu ilmi seyahatlerin iki ana amacı vardır: Birincisi, doğrudan hocadan dinlemek ve âlî isnad elde etmek; ikincisi ise, hadis hafızlarıyla buluşup onlarla müzakerelerde bulunarak istifade etmektir.⁵⁵

İslam ilim geleneğinde rihle olarak bilinen ilim tahsili ve ilim yayma amacıyla yapılan sistemli yolculuklar her ne kadar ilk dönemlerde geniş kitleler halinde yaygın bir şekilde gerçekleştirilmiyorsa da belli birtakım seyahatlerin yapıldığı söylenebilir.⁵⁶ Bu dönemdeki rihlelerin genel itibarıyla bir bütün olarak o bölgedeki veya şahıstaki hadislerin tamamını almak olarak tezahür etmediği bunun yerine tek hadis veya mesele için yapıldığı ifade edilmektedir.⁵⁷ Bu bağlamda Tâvûs'un Mekke ve Medine'ye olan seyahatleri dikkat çekicidir. Mekke'de İbn Abbas'ın öğrencisi olarak belli bir süre ikamet eden Tâvûs, burada aldığı ilimle kendisini geliştirmiş ve İbn Abbas'ın en yakın beş talebesinden biri olarak anılmıştır.⁵⁸ Mekke ve Medine, o dönemde ilimle meşgul olanlar için merkezî yerlerdendi ve Tâvûs da bu bölgelere sık sık giderek ilmi çalışmalarını sürdürmüştür. Hac ve umre dışında da Mekke'ye düzenli olarak gidip gelmesi, onun bu bölgedeki ilmi meclislerde aktif rol oynadığını göstermektedir. Ayrıca Medine'de otuz kadar tanınmış sahâbeden hadis aldığı, bunlar arasında Ebû Hureyre, Zeyd b. Sabit, İbn Ömer ve Hz. Âişe gibi önemli isimlerin bulunduğu bilinmektedir.⁵⁹ Ebû Hureyre'nin altı kişilik seçkin talebeleri arasında anılması⁶⁰, Tâvûs'un Medine'deki seyahatlerin önemini vurgular. Medine, Hz. Peygamber'in yaşadığı ve sahâbenin yoğun olarak bulunduğu bir şehir olması nedeniyle Tâvûs'un ilmî gelişiminde önemli bir yer tutmuştur.

Kaynaklara göre Tâvûs'un Haremeyn dışında başka bölgelere ilmi seyahatler yaptığına dair net bilgilere rastlanmamaktadır. Bu husus o dönemde ilim merkezlerinin başında Mekke ve Medine'nin geldiğini ve bu bölgelerin ilimle meşgul olanların uğrak yerleri olduğunu göstermektedir. Tâvûs'un Yemen'den Mekke ve Medine'ye yaptığı seyahatler, ilim öğrenme

⁵⁴ Huriye Martı, *Hadis, Usul ve Hayat* (İnsan Yayınları, 2014), 130.

⁵⁵ Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmî' li ahlâki'r-râvî ve âdâbi's-sâmî'*, thk. Mahmûd Tahhân (Riyâd, 1403), 378.

⁵⁶ İlk dönem rihlelerin mahiyetine ve sistemli olmadığına dair bilgi için bk. Bekir Kuzudişli, *Hadis Tarihi* (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2017), 109-110.

⁵⁷ Bu konuda bilgi ve örnekler için bk. Kuzudişli, *Hadis Tarihi*, 108-9.

⁵⁸ Zehebî, *Siyer*, 5/39; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, 5/9; *İsâbe*, 2/330.

⁵⁹ Furkan Yüksel, *Tâvûs b. Keysân ve Hadis İlmindeki Yeri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 71.

⁶⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 5/333; Ali b. Medinî, *Süülâtü Muhammed b. Osmân b. Ebî Şeybe li Alî b. Medinî*, 82.

ve öğretme sürecinde önemli rol oynamıştır. Mekke ve Medine dışında farklı bölgelerdeki kişilerden hadis tahammül etmesi veya onlardan rivayette bulunması, ya Tâvûs'un bu kişilerin bulunduğu yerlere gitmesi ya da bu kişilerin Tâvûs'un bulunduğu yerlere gelmesiyle açıklanabilir. Ancak bunlardan daha önemlisi ve bu dönemdeki rihlelerin mahiyetini yansıtmaya açısından hac yolculukları bu hususta önem arz etmektedir. Zira hac ve umre yolculuklarının ilk asırlarda hadis talipleri için doğal bir rihle görevi gördüğü söylenebilir.⁶¹ Tâvûs'un kırk kez hac için Mekke ve Medine'ye gittiği belirtilmektedir.⁶² Onun bu seyahatler sırasında hem yakın hocaları ve talebeleriyle ilmi alışveriş yaptığı hem de diğer ilim talipleriyle görüşerek hadis nakli veya kabulünde bulunduğu ifade edilebilir. Netice olarak Tâvûs b. Keysân yaptığı bu ilmî seyahatler sayesinde, farklı bölgelerdeki âlimlerden hadis almış, onların ilmi birikimlerinden de istifade etmiştir. Ayrıca Tâvûs bu seyahatler sırasında kendi ilmî birikimini de farklı bölgelere taşımış ve yaymıştır. Onun bu kısmi seyahatleri, sadece kendi ilmî gelişimine katkı sağlamakla kalmamış, aynı zamanda ilminin farklı coğrafyalarda yayılmasına da önemli bir katkı sunmuştur.

4.3. Tâvûs b. Keysân'ın Cerh ve Ta'dîl Durumu

Tâvûs b. Keysân, cerh ve ta'dîl âlimleri tarafından genel itibariyle güvenilir biri olarak değerlendirilmiştir.⁶³ Örneğin, Yahyâ b. Maîn⁶⁴, İclî⁶⁵, Ebû Zür'a er-Razî⁶⁶ ve İbn Hacer⁶⁷, onun güvenilirliğini vurgulamış ve "sika" olarak nitelendirmişlerdir. Yine *Sikât* sahibi İbn Hibbân'ın eserinde Tâvûs'u zikretmesi onun güvenilir olduğuna işaret eder.⁶⁸ Bununla birlikte onun cerh ve ta'dîl durumu üzerine bazı tartışmalar ve iddialar da bulunmaktadır.

Tâvûs b. Keysân, münekkitler tarafından sika olarak kabul edilmesine rağmen, bazı kaynaklar onun doğrudan sahâbilerden işitmediği birtakım hadisleri rivayet ettiğini ve bu nedenle tedlis yaptığını belirtmişlerdir.⁶⁹ İbn Hacer'in *Tabakâtü'l-müdekkisîn* adlı eserinde, Kerâbisî'nin Tâvûs'u müdekkis râvîler arasında zikrettiği zira onun İbn Abbas'ın hadislerini kölesi İkrime'den aldığını ancak İbn Abbas'tan doğrudan rivayet etmiş gibi naklettiği ifade edilmektedir. Ayrıca, Hz. Aişe'den hadis rivayet etmesine rağmen Yahya b. Maîn, Tâvûs'un

⁶¹ Bk. Kuzudişli, *Hadis Tarihi*, 109.

⁶² Mizzî, *Tehzîb*, 13/361; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, 5/9; Zehebî, *Siyer*, 5/47.

⁶³ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 4/500, 501; Muhammed b. Hibbân b. Ahmed et-Temîmî el-Bustî, *es-Sikât* (Haydârâbâd, 1392), 4/391; Bâcî, *Ta'dîl ve't-tecrîh*, 607.

⁶⁴ Osman b. Saîd ed-Dârimî, *Târîh*, 117.

⁶⁵ Ahmed b. Abdullâh b. Sâlih el-İclî, *Ma'rifetu's-sikât* (Medîne: Mektebetü'd-Dâr, 1405), 1/477.

⁶⁶ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 4/501.

⁶⁷ İbn Hacer, *Takrîb*, 281.

⁶⁸ İbn Hibbân, *Sikât*, 4/391.

⁶⁹ Tedlîs, bir râvînin görüştüğü bir kişiden işitmediği halde işiterek aldığı vehmini uyandıracak şekilde rivâyette bulunmasıdır. Bk. Osman b. Abdurrahman eş-Şehrezûrî İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, thk. Nureddin İtr (Dimaşk-Beyrût: Dâru'l-Fikr-Dâru'l-Fikri'l-Muâsir, 1427/2006, ts.), 73.

Hz. Aişe'den hadis işitmediğini belirtmiştir. Ebû Dâvûd da bu görüşü desteklemiştir.⁷⁰ Görüldüğü üzere Kerâbisî, Tâvûs'un en çok nakilde bulunduğu İbn Abbas'tan yaptığı nakillerinde tedlis şüphesi olduğunu iddia etmektedir. Ancak Ömer Özpınar, *Hadis Edebiyatının Oluşumu* adlı eserinde, hadisçiler tarafından muteber kabul edilen bazı râvîler hakkında şüphe uyandıracak eserler yazıldığını ve Kerâbisî'nin *Kitabü'l-müdellesîn* adlı eserinin de bu tür bir çalışma olduğunu öne sürmektedir.⁷¹ Ayrıca Ahmed b. Hanbel, Kerâbisî'nin bu eseri hakkında uyarıda bulunarak, kitabın hadis muhalifleri için delil toplamak amacıyla yazıldığını ve dikkat edilmesi gerektiğini ifade etmiştir.⁷² İbn Receb el-Hanbelî de bu kitabın Mu'tezili düşüncedeki kimseler tarafından hadis ehline karşı kullanıldığını ve bazı hadis ehlinin bu kitaptan etkilendiğini belirtmiştir.⁷³ Bu sebeplerden dolayı, Kerâbisî'nin Tâvûs hakkındaki müdelles iddialarına ihtiyatla yaklaşılması gerekmektedir.

Tâvûs'un İbn Abbas'tan yaptığı nakiller dışında, Ali b. Medîni, onun Muaz b. Cebel'den; Yahya b. Maîn, Hz. Aişe'den; Ebû Zür'a ise Hz. Osman'dan rivayet ettiği hadislerde tedlis veya irsal şüphesi olduğunu belirtmişlerdir.⁷⁴ İbn Hacer Tâvûs'u birinci derece müdelles râvîler arasında sınıflandırmakta ve bu kategorideki râvîlerin tedlislerinin kabul edilebilir olduğunu vurgulayarak⁷⁵, Tâvûs'un güvenilirliğine dikkat çekmiştir.

Tâvûs b. Keysân bazı kaynaklarda Şiilikle de itham edilmiştir. İbn Kuteybe⁷⁶ ve Şehristânî⁷⁷, eserlerinde Tâvûs'un Şii olduğundan bahsederken, Süfyân es-Sevrî de onu Şiilik eğiliminde biri olarak nitelendirmiştir.⁷⁸ Zehebî, eserinde Süfyân es-Sevrî'nin bu değerlendirmesini aktarmış ve Tâvûs'un Şiilik durumunun aşırı düzeyde olmadığını ve bu durumun onun cerh edilmesi için bir sebep sayılmaması gerektiğini ifade etmiştir.⁷⁹

Bununla birlikte Şii rical eserlerinde de Tâvûs'un biyografisine rastlanmaktadır. M. Enes Topgül, *Hadis Râvîlerinde Şiilik Eğilimi* adlı yüksek lisan tezinde, Şii müellif Tûsî'nin Tâvûs'u Ali b. el-Hüseyin'in ashabı arasında saydığını ve diğer Şii rical müellifi olan İbn Dâvûd'un

⁷⁰ Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *Tabakâtu'l-müdellesîn* (Zerka:Mektebetü'l-Menar, 1983), 21.

⁷¹ Ömer Özpınar, *Hadis Edebiyatının Oluşumu* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2005), 254.

⁷² Zeynuddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Receb el-Hanbelî, *Şerhu 'İleli't-Tirmizî*, thk. Nûruddîn Itr (Riyâd, 1421), 2/893.

⁷³ İbn Receb, *Şerhu'l-İ'lel*, 2/893.

⁷⁴ Alâî, *Camîu't-tahsil*, 201; İbn Hacer, *Tabakâtu'l-müdellesîn*, 21.

⁷⁵ Bk. İbn Hacer, *Tabakâtu'l-müdellesîn*, 13,14.

⁷⁶ İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, 624. İbn Kuteybe, eserinin bir başka yerinde onun biyografisini vermektedir. Ancak burada herhangi bir Şiilik eğiliminden veya ithâmından bahsetmemiştir (bk. İbn Kuteybe, *Ma'ârif*, 455).

⁷⁷ Muhammed b. Abdülkerîm Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, thk. Muhammed Seyyid Kilani (Kâhire: Mustafa el-Babi el-Halebi, 1380), 1/190.

⁷⁸ Radiyuddin Ebû İshak İbrahim b. Muhammed b. İbrahim et-Taberi, *el-Müntehab fi İlmi'l-Hadis*, (Beyrût: Darü'l-Beşairi'l-İslamiyye, 2012), 636.

⁷⁹ Zehebî, *Siyer*, 5/43, 45.

kitabında Tâvûs'a yer verdiğini belirtmiştir.⁸⁰ Bu durum, Tâvûs'ta Şiilik eğilimleri olabileceğine dair bir işaret olarak görülmektedir. Netice olarak Tâvûs b. Keysân, Yahyâ b. Maîn, İclî, Ebû Zûr'a er-Râzî ve İbn Hacer gibi Sünnî ricâl âlimleri tarafından güvenilir olarak kabul edilmiştir. Bununla birlikte bazı Sünnî müellifler, onun Şii eğilimlere sahip olabileceğini öne sürmüşlerdir. Ancak ilk dönemlerde Şii kavramının, Hz. Ali'yi diğer sahâbîlerden daha üstün tutan ve ona daha fazla sevgi besleyen gruplar için kullanıldığı⁸¹ dikkate alındığında, Tâvûs'a yöneltilen Şiilik suçlaması ile ne kastedildiği daha anlaşılır hale gelmektedir.

5. Tâvûs b. Keysân'ın Hadis ve Sünnet Anlayışı

5.1. Hadisçiliği

Tâvûs b. Keysân, hadis ilminin gelişiminde önemli bir yere sahip olan ve hadis rivayetinde titizliğiyle tanınan bir âlimdir. Onun hadisçiliği, hadislerin korunması ve doğru bir şekilde nakledilmesi açısından büyük bir önem arz eder. Tâvûs'un hadisçiliği, hadislerin lafzen rivayeti, yazılması, yazılı malzemelerin imhası ve ricâl tenkidi gibi çeşitli konularda belirgin özellikler taşır.

5.1.1. Lafzen Rivayet Meselesi

Tâvûs b. Keysân'ın hadis rivayetine dair tutumu, onun hadisleri lafzen yani kelimesi kelimesine ve harfi harfine aktararak nakletme konusundaki titizliğiyle dikkat çekmektedir. Bu konuda talebesi Leys b. Ebû Süleym, Tâvûs'un hadisleri işittiği şekilde aktardığını belirtmiştir.⁸² Aynı şekilde Tâvûs'un hadisleri harfi harfine ezberlediği ve bu şekliyle rivayet ettiği belirtilmiştir.⁸³ Bu bilgiler Tâvûs'un hadisleri lafzen rivayet etmeye verdiği önemi ve tahammül ettiği şekliyle hadisleri nakletme hassasiyetine sahip olduğunu açıkça göstermektedir. Ayrıca bir başka rivayette Habîb b. Ebî Sâbit, Tâvûs'un kendisine "Sana bir hadis aktardığım zaman, onu emin olarak aktarırım. Aktardığım hadis hakkında başkalarına bir şey sorma!"⁸⁴ dediğini rivayet etmiştir. Tâvûs bu ifadelerle her râvînin sahip olması gereken tesebbüt ve titizliğe dikkat çektiği gibi kendisinin hadisleri duyduğu şekliyle aktarma çabasını da ortaya koymaktadır. Zira hadislerin anlamlarının değişmemesi ve Hz. Peygamber'in sözlerinin tam olarak korunması amacıyla, hadisleri aynen öğrendiği şekilde

⁸⁰ Muhammed Enes Topgöl, *Hadis Ravilerinde Şiilik Eğilimi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 164.

⁸¹ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, 1/94.

⁸² İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, 7/191.

⁸³ Mizzî, *Tehzîb*, 13/360.

⁸⁴ İbn Sa'd, *Tabakât*, 5/541; Ahmed b. Hanbel, *el-İlel ve Ma'rifetü'r-Ricâl*, thk. Vasiyyullâh b. Muhammed Abbâs (Beyrût: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1408), 1/281; Mizzî, *Tehzîb*, 13/360; Zehebî, *Siyer*, 5/46; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, 5/9; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 9/249.

nakletmeye özen gösterdiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla onun bu hassasiyeti nedeniyle kendisi için “O, aramızda Basra’daki İbn Sîrîn gibidir” ifadesi kullanılmıştır.⁸⁵

5.1.2. Hadislerin Yazılması

Hadis rivayetinin ilk dönemlerinde önemli tartışma konularından biri, hadislerin kitabeti meselesidir. Hz. Peygamber’den hadislerin yazılmasını yasaklayan rivayetlerin yanı sıra buna müsaade eden nakillerin de bulunması, sahâbe ve tabiîn’in bir kısmının kitabete karşı olması diğerlerinin ise bunu gerekli görmesi, bu tartışmanın ana unsurlarını oluşturmaktadır.⁸⁶ İlk dönemlerde Hz. Peygamber, Kur’ân’la karışır endişesi nedeniyle bazı durumlarda hadislerin yazılmasını yasaklamış, ancak belli şahıslara bu konuda izin vermiş ve bazı zamanlarda da hadisleri bizzat kendisi yazdırmıştır.⁸⁷ İlk dönem âlimleri hadisleri yazarken esas amaçlarının gelecek nesillere yazılı malzeme bırakmak olmadığını, öğrendikleri bilgileri hafızalarına yardımcı olmak amacıyla kayıt altına aldıklarını belirtmişlerdir.⁸⁸

Tâvûs b. Keysân, hadislerin yazılı olarak muhafaza edilmesi konusunda da dikkatli bir tavır sergilemiştir. Yazılı hadisler, zamanla unutulma veya yanlış anlaşılma riskine karşı bir tedbir olarak görüldüğünden Tâvûs, hadislerin yazılı olarak kaydedilmesine önem vermiştir. Tâvûs, hadislerin yazılmasına karşı çıkmamış, hatta bizzat kendisi yazdırmıştır. Hasan-ı Basri, Tâvûs’un Kâbe’de büyük bir topluluğa hadis yazdığını gözlemlemiş, Leys b. Ebû Süleym ise Tâvûs’u büyük bir levhaya yazı yazarken gördüğünü ve daha sonra Tâvûs’un kendisine imla ettirdiğini belirtmiştir.⁸⁹ Buna göre Tâvûs’un hadislerin kitabetine karşı olmadığı anlaşılmaktadır. Öte yandan Tâvûs’tan nakledilen diğer bir rivayete göre, onun İbn Abbas’ın ilim meclisinde bulunduğu, Said b. Cübeyr’in söylenenleri yazdığı, fakat Tâvûs’un yazmadığı ifade edilmiştir.⁹⁰ Bu durum, Tâvûs’un ilim öğrenirken yazmak yerine hafızasına güvendiğini göstermesi açısından önemlidir.

5.1.3. Yazılan Malzemelerin İmhası

Hz. Osman’ın şehadetinden sonra meydana gelen fitne ve beraberindeki toplumsal güvensizlik, hadis uydurma faaliyetlerinin artmasına yol açmış, bu da bazı âlimlerin hadis nakletmekten vazgeçmelerine ve bazılarının ise hadis naklinde son derece temkinli olmalarına

⁸⁵ İbn Sa’d, *Tabakât*, 5/541; Zehebî, *Siyer*, 5/39; İbn Hacer, *Tehzîb*, 3/9. İbn Sirin’in (ö. 110/728) lafzen rivayetteki titizliği konusunda bk. İbn Sa’d, *Tabakât*, 7/194.

⁸⁶ Hz. Peygamber’in hadislerin yazılmasını yasakladığına dair rivayetler için bk. Hatîb el-Bağdâdî, *Takyîdu’l-ilm*, 29-48. Yazılmasına müsaade ettiğine dair nakiller için bk. Hatîb el-Bağdâdî, *Takyîdu’l-ilm*, 64-113.

⁸⁷ Ahmet Yücel, “Hadislerin Yazılması ile İlgili Rivâyetlerin Tenkit ve Değerlendirilmesi”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16-17 (Ocak 2014), 117. Hadislerin kitabetinin yasaklanmasının arka plandaki nedenleri için ayrıca bk. Hatîb el-Bağdâdî, *Takyîdu’l-ilm*, 49-60.

⁸⁸ Yücel, “Hadislerin Yazılı Rivâyeti ve İmlâ Geleneği”, 41.

⁸⁹ Ahmed b. Hanbel, *İlel*, 1/260.

⁹⁰ Ahmed b. Hanbel, *İlel*, 1/405.

neden olmuştur.⁹¹ Tâvûs, bu fitne döneminde “Ne öğretirsen kendi nefesine öğretmiş olursun. İnsanlarda emanet duygusu kalmadı”⁹² diyerek, toplumdaki güven kaybını ve emanet duygusunun yokluğunu dile getirmiştir. İnsanların birbirlerine olan güvenlerinin kaybolduğu bu atmosferde Tâvûs’un ilmin ehil olmayan kimselerin eline geçmesi veya hadislerin yanlış anlaşılma ve hadislerde değişiklik yapma riskine karşı, yazdığı hadis metinlerini imha ettirdiği bildirilmektedir.⁹³ Yazılan malzemenin imha edilme uygulaması, Tâvûs’a özel bir durum olmayıp, aksine o dönemdeki birçok âlimin de fitne döneminde hadis metinlerinin ehil olmayan kişilerin eline geçme endişesiyle yazdıklarını yaktığı veya yakmalarını vasiyet ettiği bilinmektedir.⁹⁴ Tâvûs’un hadis malzemelerinin imhası konusundaki yaklaşımının temelinde dönemin fitne ortamının getirdiği güvensizlik bulunmaktadır. Onun ezberlemek için kayıt altına aldığı rivayetleri hıfzettikten sonra veya unuttuğu yerleri hatırlamak için sakladığı metinleri vefatına yakın imha ettiği söylenebilir. Böyle bir bakış açısına sahip olması hadislerin titiz ve dikkatli bir şekilde sonraki nesillere aktarılmasına verdiği önemi göstermektedir.

5.1.4. Ricâl Tenkidi

Hicrî 1. asrın son çeyreğinden itibaren hadisler için isnad sisteminin önem kazandığı ve bu nedenle senetlerde yer alan râvîlerin güvenilirliklerinin titizlikle incelenmesi gerektiği kaçınılmaz hale gelmiştir. İsnad sistemi, hadislerin kimler tarafından ve nasıl aktarıldığını gösterdiği için muhaddisler râvîlerin yeterliliklerini belirlemeye öncelik vermişlerdir. Bu incelemeler cerh ve ta’dil ilmi olarak bilinen râvîlerin adalet ve zabt açısından değerlendirilmesini içeren bir ilim dalının doğmasına neden olmuştur.⁹⁵

Tâvûs b. Keysân gibi bazı tabiîn âlimleri, rical tenkidi yaparak râvîlerin güvenilir olup olmadığını belirlemeye çalışmışlardır. Tâvûs b. Keysân, Said b. Cübeyr, Nehaî, Şa’bî ve İbn Sirin gibi isimler bu dönemin önemli münekkitleri arasında sayılmaktadır.⁹⁶ Örneğin, Tirmizî, tabiîn âlimlerinden rical tenkidi yapanlar arasında Tâvûs’un da bulunduğunu belirtmiştir.⁹⁷ Tâvûs, bu dönemin münekkitleri arasında kabul edildiğinden tabiîn döneminde rical

⁹¹ İbn Sirin’in “İlk zamanlarda isnad aramazlardı. Ancak fitne meydana gelince onlar ‘Bize hadisi kimden aldığımızı söyleyin’ dediler. Şayet hadisi rivayet edenler sünnet ehli iseler hadisleri kabul ettiler, bid’at ehli iseler reddettiler” sözü muhaddislerin aldığı tedbirlere örnek olarak verilebilir. Bk. Müslim, “Mukaddime”, 15. Fitnenin tarihi ve hadis ilmi açısından değerlendirmesi için bk. Arif Ulu, “Hadis Rivâyetinde İsnadın Başlaması ya da Fitnenin Tarihi”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, XII/1(2012), 119-166; Kuzudişli, *Hadis Tarihi*, 89-94.

⁹² İbn Sa’d, *Tabakât*, 5/541; Mizzî, *Tehzîb*, 13/360; Zehebî, *Siyer*, 5/46; İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, 5/9.

⁹³ Hatîb el-Bağdâdî, *Takyîdu’l-ilm*, 61.

⁹⁴ Bk. Yücel, “Hadislerin Yazılı Rivâyeti ve İmlâ Geleneği”, 44.

⁹⁵ Emin Âşıkutlu, “Cerh ve Ta’dil”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/394; Yücel, *Hadis Tarihi ve Usulü*, 55.

⁹⁶ Muhammed b. Abdurrahmân es-Sehâvî, *el-Mütekellimûn fi’r-ricâl* thk. Abdülfettâh Ebû Gudde, (Beyrût, 1410/1990), 94-96.

⁹⁷ Tirmizî, *Sünen (Kitâbü’l-İlel)*, 5/738.

hakkında değerlendirmelerde bulunmuştur. Onun Hasan-ı Basri ile birlikte Ma'bed el-Cühenî'yi kaderi olduğu için eleştirmesi⁹⁸ ve Katâde'nin kaderî olması nedeniyle ondan uzak durması⁹⁹, onun rical tenkidinde bulunduğu bazı örneklerdendir. Bununla birlikte kaynaklar, Tâvûs'un sistematik bir cerh ve ta'dil faaliyeti yürütmediğini, az sayıda râvî hakkında değerlendirme yaptığını belirtmektedir.¹⁰⁰ Bu durum dönemin şartları gereği yaygın bir uygulama olup¹⁰¹, tabiûn dönemi râvîlerinin genel olarak güvenilir olmaları ve hadis aldıkları kimselerin çoğunlukla sahâbe olmasıyla açıklanabilir. Ayrıca bu dönemdeki râvî tenkitlerinin genellikle adalet vasfıyla ilgili olduğu, bid'at ehli olma veya dini emir ve yasaklara dikkat etmeme gibi hususlara odaklandığı, dolayısıyla muhteva bakımından çeşitlilik arz etmediği görülmektedir. Bunun yanı sıra onların zabtlarına yönelik tenkitler de mevcuttur ancak adalet vasfına yönelik tenkitler daha ağır basmaktadır. Tâvûs'un Ma'bed el-Cühenî'yi bidat ehli olarak tenkit etmesi de bu bağlamda değerlendirilebilir.

Fitne dönemi ve sonrasındaki güvensizlik nedeniyle Tâvûs, rivayetleri doğru bir şekilde tahammül edebilmek amacıyla cerh-ta'dîl durumunu bildiği kimselerden hadis almak konusunda titiz davranmıştır. Nitekim Şafiî Tâvûs'un da içinde bulunduğu münekkit tabiûn âlimlerinin hadisleri yalnızca güvendikleri ve tanıdıkları kişilerden sema ettiklerini zikreder.¹⁰² Ayrıca Tâvûs, hadis rivayet edenlerin geçimlerini sağlamakta zorlanabileceklerini belirterek, tahdis karşılığı ücret almanın caiz olduğunu savunmuş ve bunu bir tenkit sebebi olarak görmediği belirtilmiştir.¹⁰³ Bu durum onun müteşeddit münekkitlerden olmadığı şeklinde anlaşılabilir.

5.2. Tâvûs b. Keysân'ın Sünnet Anlayışı

Sünnet, Hz. Peygamber'in sözleri, fiilleri ve onaylarından oluşan bir uygulamalar bütünü olup, İslam dininin ikinci temel kaynağıdır.¹⁰⁴ İlk dönem âlimleri, sünnetin anlamı ve tespiti konusunda farklı bakış açılarına sahip olmuşlardır. Ehl-i rey ve ehl-i hadis olarak bilinen iki ana ekol, sünnetin tespitinde ve anlaşılmasında farklı yöntemler kullanmışlardır.¹⁰⁵ Tâvûs'un

⁹⁸ Mizzî, *Tehzîb*, 27/247; Zehebî, *Siyer*, 7/207; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, 10/203.

⁹⁹ İbn Ebî Hayseme, *Tarih*, 3/309; Mizzî, *Tehzîb*, 23/509; Zehebî, *Siyer*, 9/331.

¹⁰⁰ Yüksel, *Tâvûs b. Keysân ve Hadis İlmindeki Yeri*, 63.

¹⁰¹ Hicri 1. asırda tenkit edilen kişilere örnek olarak Hâris el-A'ver (ö. 65/684), Muhtar es-Sekafî (ö. 74/693), ve Asım b. Damre (ö. 74/693) gibi çok az sayıda isim örnek verilebilir. Bkz. Zehebî, *Zikru men yu'temedu kavliüh*, 173.

¹⁰² Muhammed b. İdris eş-Şâfiî, *el-Ümm*, thk. Ahmed Bedruddin Hassûn, (Dâr Kuteybe, 1996), 7/256.

¹⁰³ Hatib el-Bağdadî, *Kifâye*, 155-156; Irâkî, *et-Tebsera ve't-tezkire*, 1/340; Emir es-San'ânî, *Tavzîhu'l-efkâr*, 2/352.

¹⁰⁴ Abdullah Aydın, *Hadis İstihlaları Sözlüğü* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015), 284.

¹⁰⁵ Ehl-i hadis ve ehl-i rey sünnet tespit yöntemlerine dair geniş bilgi için bk. Mehmet Özşenel, *İlk Dönem Hadis-Rey Tartışmaları: Şeybani Örneği*. (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi, 2015); Mansur Koçinkağ, *Erken Dönem İslam Hukuk Düşüncesinde Re'y ve Hadis*, (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2018).

sünnet anlayışını tespit etmek için onun bu iki ekolden hangisine daha yakın olduğunun belirlenmesi gerekmektedir. Her ne kadar Tâvûs'un yaşadığı dönemde bu ekoller tam anlamıyla oluşmamış olsa da sahâbe döneminden itibaren bu düşünce yapılarına rastlanmaktadır.

Tâvûs'un ehl-i hadis ekolüne yakınlığını gösteren birçok rivayet vardır. Bu durum onun bu gruba dâhil olduğunu düşündürmektedir. Nitekim ashâbu'l-hadis anlayışının öncüsü olarak görülen Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855)'in: "Ashâbu'l-hadis'in şu işine şaşılır: Herhangi bir meseleyle karşılaştıklarında, o konuda Hasan, İbn Sirin, Atâ ve Tâvûs'tan görüşler nakledildiği halde, ashâb-ı re'ye gidip konuyu onlara sorarlar. Oysa kendi ilimlerine baksalar ve tefakkuh etseler olmaz mı?"¹⁰⁶ ifadesi, Şafî'nin "İbn Sirin, Nehaî, Tâvûs ve diğer birçok tabiûn, sadece ne ezberleyip rivayet ettiğini bilen sika râvîden hadis kabul ederdi. Ehl-i hadisten bu mezhebe muhalefet eden kimse görmedim"¹⁰⁷ sözü ve Tâvûs'un bilmediği konularda fetva vermekten kaçındığını belirten Hanzala b. Ebî Süfyan'ın anlatımı¹⁰⁸ onun ehl-i hadis düşünce yapısına yakın olduğunu göstermektedir. Öte yandan, Tâvûs'un fukahaya yakın olduğunu gösteren rivayetler de bulunmaktadır. Nitekim Tâvûs, Mekke ve Yemen bölgelerinin önde gelen fakihlerinden biri olarak tanınmaktadır.¹⁰⁹ Yaşadığı dönemde fıkıh alanında önemli bir otorite olarak kabul edilmiş, Mekke'de bir süre yaşamış ve hatta bir dönem Mekke müftüsü olarak görev yapmıştır.¹¹⁰ Onun hakkında "Kendi zamanında haram ve helali en iyi bilen tabiîn"¹¹¹ gibi övgü içeren ifadeler kullanılması, onun tabiînin fakihlerinden olabileceği fikrini desteklemektedir. Netice olarak bu bilgiler birlikte değerlendirildiğinde Tâvûs'un hadis ilmiyle yoğun bir şekilde ilgilenmesi ve bu alanda önde gelen şahsiyetlerden biri olarak kabul edilmesi, onu ehl-i hadis taraftarı yapmaktadır. Ancak gerektiğinde reyini kullanarak çeşitli yorumlarda bulunması ve meselelerde fıkhi bakış açısını ortaya koyması, Mehmet Özşenel'in de belirttiği üzere, onun ehl-i hadisin fıkıh bilenleri arasına dâhil edilebileceği fikrini öne çıkarmaktadır.¹¹²

Tâvûs'un ehl-i hadisin fakihlerinden olduğu anlaşılmıştır. Onun açık bir nas olan konularda ona tabi olduğu, ancak böyle bir nas olmadığında ise fakih gibi davranarak görüşünü ortaya koyduğu söylenebilir. Nitekim onun, kedinin artığını köpeğin artığına kıyas ederek cumhuru'l-fukahanın aksine kedinin artığını necis saydığı kaynaklarda

¹⁰⁶ İbn Ebî Ya'lâ Ebû'l-Hüseyn Muhammed b. Muhammed, *Tabakâtü'l-Hanâbile*, thk. Muhammed Hâmid el-Fikhî, (Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, ty.), 1/238.

¹⁰⁷ İbn Abdilber, *Temhîd*, 1/39.

¹⁰⁸ Zehebî, *Siyer*, 5/43.

¹⁰⁹ Zehebî, *Siyer*, 5/39.

¹¹⁰ İbn Hacer, *Takrîb*, 1/281; İbn Kayyîm el-Cevziyye, *İ'lâmu'l-Muvakkîîn*, 24

¹¹¹ Şîrâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ*, 73; İbnü'l-İmâd, *Şezeratü'z-Zeheb*, 1/134.

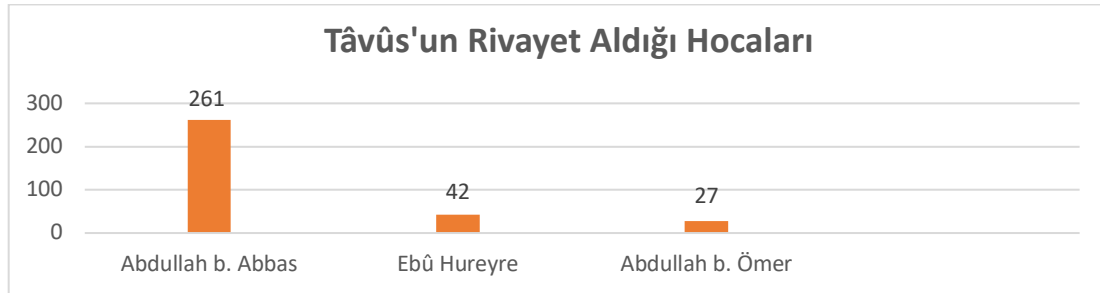
¹¹² İlk üç asırdaki ulemayı tasnif ettiği çalışmasında ehl-i hadisin bir grubunu "Temel uğraşları itibariyle hadis mütehasısı olmakla birlikte, tefakkuh etmiş kimseler" olarak tanımlamıştır. Bk. Özşenel, *İlk Dönem Hadis Rey Tartışmaları*, 131.

zikredilmektedir.¹¹³ Bu durum onun ehl-i hadisinin geneli gibi sadece rivayetle ve rical tenkidiyle uğraşan bir kimse olmadığını aksine nas olmayan hususlarda kendi reyine başvurması onun sünnet anlayışını ortaya koyar. Her ne kadar o ehl-i hadisin tefakkuh eden grubuna dâhil olsa da onun haber, sünnet konusunda ehl-i hadisin genel bakışına uyumlu hareket ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim Şafî, haber-i vahidin kabulünde icma olduğunu belirtmek ve bunların sünnetin bir parçası olduğunu ortaya koymak için Tâvûs ve diğer tabiîn âlimlerinin bu konudaki görüşünü örnek olarak verir.¹¹⁴ Bu durum Tâvûs'un haber-i vahidi kabul edip onunla amel etmesi ve sünnetin bir cüzü olarak görmesi onun ehl-i hadis sünnet anlayışını yansıttığı söylenebilir. Zira ehl-i hadise göre hadis eşittir sünnet olup Hz. Peygamber'den gelen her türlü bilgi sünnet olarak kabul edilmiştir.¹¹⁵ Netice olarak tüm bu bilgiler ışığında Tâvûs'un sünnet anlayışı, ehl-i hadis ve ehl-i rey ekollerinin bir sentezi olarak değerlendirilebilir.

6. Tâvûs b. Keysân'ın Rivâyetleri

6.1. Hocalarına Göre

Tablo 1: Tâvûs'un Rivayette Bulunduğu Râvîler

Tâvûs b. Keysân'ın *Kütüb-i sittede* geçen rivayetleri incelendiğinde ilim tahsil ettiği ve rivayette bulunduğu hocaları arasında İbn Abbas, Ebû Hureyre ve İbn Ömer gibi meşhur sahâbilerin isimleri öne çıkmaktadır. Tabakât eserleri de bu durumu doğrulamaktadır. Nitekim İbn Abbas, Tâvûs'u övgüyle anmış ve onu seçkin talebeleri arasına almıştır.¹¹⁶ Kaynaklar İbn Abbas'ın en yakın beş talebesi (ashabı) arasında Tâvûs'u zikretmektedir.¹¹⁷ Ayrıca Tâvûs, rivayet ettiği hadislerin büyük çoğunluğunu İbn Abbas'tan almıştır. Bu, Tâvûs'un İbn Abbas'ın ilim meclisinde uzun süre bulunduğunu, Yemenli olmasına rağmen Mekke'de İbn Abbas'ın halkasından derinlemesine istifade ettiğini ve bunun sonucu olarak

¹¹³ İbrâhim Tâhâ İbrâhim, *Fıkühü Tâvûs b. Keysân*, 527.

¹¹⁴ Muhammed b. İdris eş-Şafî, *İhtilâfu'l-hadîs*, thk. Muhammed Ahmed Abdulaziz, (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986), 22-23. Ayrıca bk. a.mlf., *er-Risâle*, thk. Ahmed Muhammed Şakir, (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts), 448 vd; a.mlf., *Ümm*, 15/54.

¹¹⁵ Bk. Yücel, *Başlangıçtan Günümüze Hadis Usûlü*, 105.

¹¹⁶ Zehebî, *Siyer*, 5/44.

¹¹⁷ Zehebî, *Siyer*, 5/17, 39; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, 5/9; *İsabe*, 2/330.

onun ashâbı arasında kaydedildiğini gösterir. Süfyân b. Uyeyne ile Ubeydullah b. Ebû Yezîd arasında geçen bir konuşma, Tâvûs'un İbn Abbas'a ne derece yakın olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Ubeydullah b. Ebû Yezîd, kendisinin İbn Abbas'ın yanına sıradan insanlarla girerken, Tâvûs'un özel kişilerle birlikte girdiğini belirtmiştir.¹¹⁸ Bu da onun İbn Abbas'ın seçkin talebeleri arasında olduğunu vurgular.

Tâvûs'un ilmî birikimine önemli katkı sağlayan diğer bir hocasının Ebû Hureyre olduğu anlaşılmaktadır. Ebû Hureyre'nin yakın talebeleri arasında Tâvûs'un kabul edilmesi, onun Ebû Hureyre'den belli rivayetlerin nakli konusunda istifade ettiğini göstermektedir. Hatta o, Ebu Hureyre ile olan birlikteliğini ileri seviyeye götürerek onun altı kişilik ashâbı arasında sayılmıştır.¹¹⁹ Tabloya göre Tâvûs'un çok rivayette bulunduğu diğer sahâbî İbn Ömer'dir. İbn Ömer'in meclislerine katıldığı anlaşılan Tâvûs, İbn Ömer için "Onun gibi takvalı birisini görmedim"¹²⁰ diyerek övgüyle bahsetmiştir.

Tâvûs'un ilminin büyük çoğunluğunu Mekke'deki sahâbilerden elde ettiği anlaşılmaktadır. Zira onun rivayet sayısı olarak, *Kütüb-i sitte*'deki diğer rivayetlerine oranla yüzde yetmişini İbn Abbas'tan aldığı görülmektedir.¹²¹ Bununla birlikte Tâvûs'un rivayette bulunduğu sahâbîler arasında Medine'de yaşayanların sayısının daha fazla olduğu görülmektedir.¹²²

Tablo 2: Rivâyet Alıp veya Naklettiği Râvîlerin Şehirleri

Râvî Sayısı	Mekke	Medîne	Kûfe	Yemen	Basra	Şam	Mısır	Vâsıt	Cizre	Horasân	Hemedân	Merv	İsfehân
	33	46	32	22	17	9	4	1	2	1	1	1	1

Tâvûs'un ifadesine göre elli veya yetmiş sahâbî ile görüşmesine¹²³ ve Medine'de daha çok sahâbîden hadis nakletmiş olmasına rağmen, ilmi birikiminin büyük kısmını Mekke'deki

¹¹⁸ Ahmed b. Hanbel, *İlel*, 3/139.

¹¹⁹ Hatib el-Bağdadi, *Târihu Bağdâd*, 5/333.

¹²⁰ Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târîh*, 1/496.

¹²¹ Yüksel, *Tâvûs b. Keysân ve Hadis İlmindeki Yeri*, 71-72.

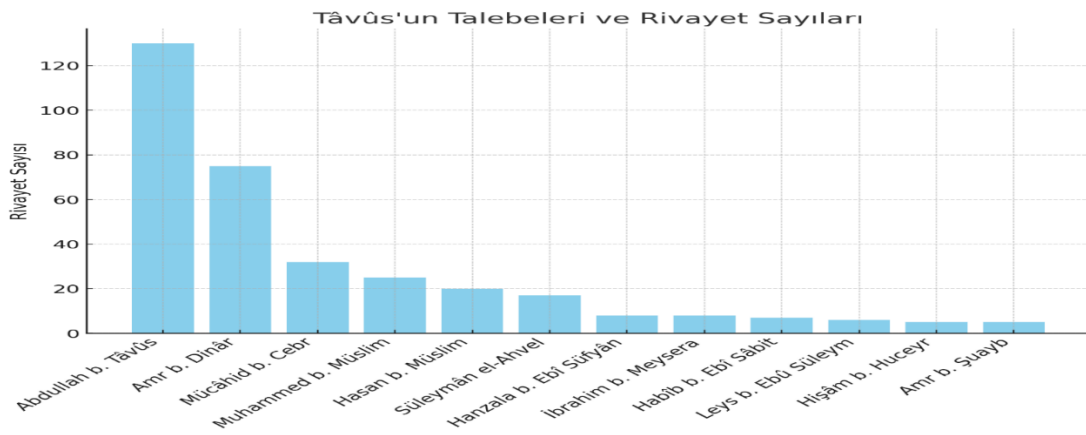
¹²² Otuzaya yakın Medine'deki sahâbîlerden rivayette bulunmuştur. Bk. Yüksel, *Tâvûs b. Keysân ve Hadis İlmindeki Yeri*, 104-108. İlk asırda ravilerin hadis almak için Medine'ye gittiği bilinmektedir. Bk. Bekir Kuzudışlı, *Hadis Rivayetinde Bağlam: Sebebü İrâdi'l-hadîs* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2020), 262.

¹²³ Tâvûs, "Elli sahâbîyle karşılaşma imkânım oldu." Bk. Mizzî, *Tehzîb*, 13/359. Bir başka rivayete göre ise, "Elli ila yetmiş arasında Peygamberimizin ashâbıyla görüştim." Bk. Bâcî, *et-Ta'dîl ve't-Tecrîh*, 607.

sahâbîlerden edindiği anlaşılmaktadır.¹²⁴ Bu bilgiler, Tâvûs'un ilmi olarak daha çok Mekke'ye yoğunlaştığını ve burada bulunan sahâbîlerden istifade ettiğini göstermektedir. Ayrıca onun ilminin çoğunluğunu Haremeyn bölgesinden elde ettiği anlaşılmaktadır. Tâvûs'un her sene hacca gitmesinin¹²⁵ bu verilere doğru orantılı bir şekilde etki ettiği söylenebilir. Tâvûs'un Haremeyn bölgesinden daha fazla yararlanması ilk asırlardaki ilmi bakış açısının genel atmosferini ve koşullarını yansıtmaktadır. Zira İslam'ın doğup yayıldığı ve Hz. Peygamber'in sahâbîlerini yetiştirdiği Haremeyn bölgesinin doğal olarak ilmi anlamda öne çıkması ve burada daha fazla ilim meclisinin kurulması, ilim talebelerinin dikkatlerini bu bölgelere yöneltmesine sebep olmuştur. Diğer taraftan Tâvûs'un farklı bölgedeki kimselerden hadis alması da yine hacın rivayet etmeye olan etkisiyle açıklanabilir.

6.2. Talebelerine Göre

Tablo 3: Tâvûs'dan Rivayette Bulunan Râvîler

Tablo incelendiğinde *Kütüb-i sitte* özelinde Tâvûs'tan en çok rivayette bulunan râvîler arasında Abdullah b. Tâvûs, Amr b. Dinâr, Mücâhid b. Cebr, Muhammed b. Müslim, Hasan b. Müslim gibi isimlerin dikkat çektiği görülmektedir.

Oğlu Abdullah b. Tâvûs, Tâvûs'un en önemli talebelerinden biridir ve babasından pek çok hadis nakletmiştir. Tabakât eserleri de bu bilgiyi doğrulamaktadır.¹²⁶ *Kütüb-i tisa*'da 219, *Kütüb-i sitte*'de ise 130 hadis rivayet eden Abdullah, babasının ilmi bilgisini büyük ölçüde almıştır. Zira Abdullah b. Tâvûs'un mükerrerleri de dâhil olmak üzere toplamda 243 hadis rivayet ettiği tespit edilmiştir. Bu hadislerden 219'u babası Tâvûs'tan gelmektedir. Bu bilgi, Abdullah'ın hadis bilgisinin büyük ölçüde babasına dayandığını ortaya koymaktadır.

¹²⁴ On bir Mekkeli kişiden hadis rivayetinde bulunmuştur. Bk. Yüksel, *Tâvûs b. Keysân ve Hadis İlmindeki Yeri*, 104-108.

¹²⁵ Mizzî, *Tehzîb*, 13/361; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, 5/9; Zehebî, *Siyer*, 5/47.

¹²⁶ Bk. Mizzî, *Tehzîb*, 13/358; Zehebî, *Siyer*, 5/39; 6/103.

Tâvûs'un diğer önemli talebesi ise Amr b. Dinâr'dır. Abdullah b. Tâvûs'tan sonra en fazla hadis aktaran kişi olduğu görülmektedir. Tâvûs, Amr b. Dinâr'ın Mekke'deki ilmi mirası taşıdığını vurgulamıştır. Zira rivayete göre "Mekke'de İbn Abbas'ın bilgisi Tâvûs, Sa'îd b. Cübeyr, Atâ b. Ebî Rebâh, İkrime ve Mücâhid aracılığıyla Amr b. Dinâr'da toplanmıştır."¹²⁷ Bu nedenle Tâvûs, oğluna "Mekke'ye geldiğinde Amr b. Dinâr'dan faydalanmaya çalış. Çünkü o, kulakları âlimlerin bilgilerini toplayan bir huni gibidir (tüm âlimlerin görüşlerini bilir)"¹²⁸ diyerek bu hususa dikkat çekmiştir. Amr b. Dinar, Tâvûs'un kendisine "Sana bir rivayette bulunursam onu iyi bir şekilde anla" dediğini bildirmiştir.¹²⁹ Yine Amr b. Dinar'ın Tâvûs hakkında "Aramızda Tâvûs'tan daha doğru dürüst, güvenilir kimse yoktur"¹³⁰ şeklindeki ifadeleri ikili arasındaki irtibatın varlığına işaret etmektedir. Tablo incelendiğinde bir diğer talebesinin Mücâhid b. Cebir olduğu anlaşılmaktadır. *Kütüb-i tisa* özelinde Mücâhid'in Tâvûs'tan 154 rivayetinin olduğu tespit edilmiştir. O, İbn Abbas'ın Mekke'de bulunan meclisine iştirak eden aynı dönem tabiîn âlimlerindedirler. Kaynaklarda geçen rüya meselesi, Mücâhid b. Cebr ve Tâvûs arasındaki ilişkiyi anlamak açısından önemlidir. Mücâhid, Tâvûs'a rüyasında gördüğü bir olayı anlatır: "Ey Ebû Abdurrahman, seni rüyamda Kâbe'de namaz kılarken gördüm. Peygamber Efendimiz de Kâbe'nin kapısında ve sana yönelerek başındaki örtüyü aç ve okuduğun ayetleri sesli oku, dedi." Bu sözleri duyunca Tâvûs, "Bunu kimseye söyleme, sessiz ol," diyerek Mücâhid'i uyarır.¹³¹ Ayrıca beraber aynı meclislerde bulduklarına dair nakillerin olması¹³² ikili arasındaki irtibata işaret eder.

Kütüb-i sitte özelinde Tâvûs'tan rivayetleri az olup da aralarında hoca talebe ilişkisi olabileceği düşünülen birtakım kimselerin olduğu da bilinmektedir. Nitekim Habib b. Ebî Sâbit Tâvûs'un ilmi şahsiyeti hakkında "Yanımda beş kişi toplandı ve onların benzerleri başka bir yerde bir araya gelmemiştir. Bu beş kişi şunlardır: Ata, Tâvûs, Mücahid, Said b. Cübeyr ve İkrime"¹³³ diye ifade kullanması ikili arasındaki irtibatın varlığına işaret eder. Ayrıca Habib b. Ebi Sabit'in, Tâvûs'un kendisine: "Sana bir hadis aktardığımda, o hadisin doğru olduğundan emin olabilirsin. O hadisi başkalarına sorma!"¹³⁴ şeklindeki ifadesi ve İbrahim b. Meysera'nın "Tâvûs b. Keysân'dan başka güçlü ve zayıfı aynı mertebede gören kimseyi görmedim"¹³⁵ demesi aralarındaki hoca talebe ilişkisine vurgu olarak anlaşılabilir. Yine Hanzala b. Ebû

¹²⁷ Ali b. el-Medîni, *İlelül-hadîs*, 131, 145. Bk. Ayhan Tekineş, *Bilgi Aktarım Yöntemi Olarak İsnâd*, 250.

¹²⁸ İbn Sa'd, *Tabakât*, 4/479.

¹²⁹ Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târîh*, 1/706.

¹³⁰ Mizzî, *Tehzîb*, 13/359; Zehebî, *Siyer*, 5/46.

¹³¹ Mizzî, *Tehzîb*, 13/363; Zehebî, *Siyer*, 5/39.

¹³² İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/115.

¹³³ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye'*, 9/248; Zehebî, *Siyer*, 5/47.

¹³⁴ İbn Sa'd, *Tabakât*, 5/541; Ahmed b. Hanbel, *İlel*, 1/281; Mizzî, *Tehzîb*, 13/360; Zehebî, *Siyer*, 5/46; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, 5/9; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye'*, 9/249.

¹³⁵ Ebu Nuaym, *Hilye*, 4/16; Mizzî, *Tehzîb*, 13/371; Zehebî, *Siyer*, 5/41.

Süfyan'ın "Tâvûs'dan daha çok 'bilmiyorum' diyen kimsenin olmadığını"¹³⁶ ifade etmesi ayrıca Katâde'nin Kaderî olarak suçlanmasından dolayı Tâvûs'un ondan uzak durduğunu belirten ifadelere yer vermesi¹³⁷ aralarındaki hoca-talebe ilişkisinin varlığını gösterir. Leys b. Ebû Süleym'in ise, Tâvûs'un ilminin genişliği ve fıkhi yetkinliği sayesinde insanların bir konuda katı davrandıklarında onlara kolaylık sağlamak için ruhsat tarafını seçtiğini, ancak insanlar gevşek davrandıklarında ise daha titiz ve sıkı davrandığını dair ifadesi¹³⁸ aynı şekilde Leys'in, Tâvûs'un kendi huzurunda imla ettirdiği hadisleri büyük bir levhaya yazarken görülmesi,¹³⁹ aralarındaki hoca talebelik bağına işaret eder. Yine Leys b. Ebû Süleym'in Tâvûs'un vefatına sebep olan hastalığı zamanında yatakta namaz kıldığını ve secdelerini yatağa yaparak ibadet ettiğine dair ayrıntılı bilgileri nakletmesi¹⁴⁰ aralarındaki yakınlığı ortaya koymasından önemlidir.

Tâvûs'un rivayetleri incelendiğinde, talebelerinin çoğunun Mekkeli olduğu görülmektedir. Bu, Tâvûs'un ilmî mirasını en çok Mekke'deki öğrencilerine aktardığını göstermektedir ve onun Mekke'ye olan ilmi katkısını oldukça önemli kılmaktadır. Mekke dışındaki talebeleri sayıca fazla değildir. Özellikle hoca yoğunluğu olarak çokça istifade ettiği Medine'den az sayıda talebenin kendisinden istifade ettiği anlaşılmaktadır. Aynı şekilde Yemen'de doğup büyümesine rağmen Yemenli öğrencilerinin sayısının az olduğu görülmektedir. Ancak Tâvûs'un oğlunun tek başına onun rivayetlerinin büyük çoğunluğunu sonraki nesillere aktardığı söylenebilir. Her ne kadar durum böyle olsa da Tâvûs'un asıl ilminden faydalandığı yer Mekke olmuş ve oradan aldığı ilmi yine o bölgedeki talebelerin istifadesine sunmuştur. Tâvûs, Yemen'de yaşamış ve orada çeşitli görevlerde bulunmuş olsa da ilmi hayatı boyunca sürekli olarak Harem-i Şerif'e gidip gelmiş ve bu süre zarfında hem o bölgedeki hem de farklı şehirlerden gelen diğer ilim talebeleriyle görüşerek hadis alıp naklettiği söylenebilir. Tâvûs'un ilim yolculuğunun ağırlıklı olarak Hicaz'da geçmesi talebelerinin büyük bir kısmının Mekke'de bulunmasını doğrulamaktadır. Ama rivayet yoğunluğu olarak Tâvûs'un haberlerinin büyük çoğunluğunun -oğlu olması hasebiyle- Abdullah aracılığıyla nakledildiği de gözden kaçmaması gereken bir husustur.

¹³⁶ Zehebî, *Siyer*, 5/43.

¹³⁷ İbn Ebî Hayseme, *Tarih*, 3/309; Mizzî, *Tehzîb*, 13/509; Zehebî, *Siyer*, 9/331.

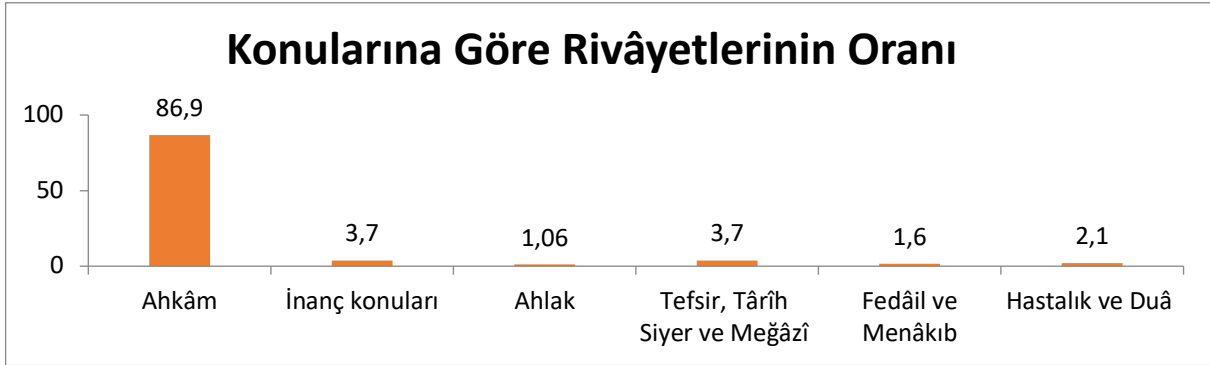
¹³⁸ Zehebî, *Siyer*, 5/43.

¹³⁹ Ahmed b. Hanbel, *İlel*, 1/260.

¹⁴⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, 5/542.

6.3. Konularına Göre

Tablo 3: Konularına Göre Tâvûs'un Rivâyetlerinin Oranı

Tâvûs'un *Kütüb-i sitte* özelinde rivayetlerinin konularına göre dağılımı incelendiğinde en çok ahkâma yönelik hadislerin ön plana çıktığı görülmektedir. Mekke ve Yemen'in fakihi olarak anılan¹⁴¹ ve "Kendi zamanında haram ve helali en iyi bilen tabîndir"¹⁴² şeklinde övgüler alan Tâvûs'un dini hükümler konusundaki üstün yetkinliği, rivayetlerine de açıkça yansımıştır. İbn Abbas ve İbn Ömer gibi önde gelen sahâbîlerin meclislerine katılması, onun ahkâm konularındaki rivayetlerinin geniş kapsamlı olmasında etkili olmuştur. Tâvûs, muamelatla ilgili neredeyse her konuda hadis rivayet etmiş, ibadet alanında ise özellikle namazla ilgili hadislere yoğunlaşmıştır.¹⁴³ Pek çok kez hac için Mekke'ye gitmesi, hac konusundaki rivayetlerinin fazlalığını açıklamaktadır ve bu, râvîlerin hayat tecrübelerinin hadislerin içeriğine olan etkisini ortaya koyan önemli bir bulgu olarak değerlendirilebilir.

İnanç konularında özellikle kader mevzusundaki rivayetlerinin fazlalığı, yaşadığı dönemde bidat fırkalarla mücadelesinin bir yansımasıdır. Ma'bed el-Cühenî'yi¹⁴⁴ ve Katâde'yi¹⁴⁵ kaderî olarak eleştirmesi, bu mücadelesinin somut örneklerindedir. Ancak Mekke tefsir ekolünün önde gelen isimlerinden biri olmasına rağmen tefsirle ilgili rivayetlerinin azlığı, onun tefsirde sanıldığı kadar ön planda olmadığına işaret olarak görülebilir.

Tâvûs'un ahkâma dair rivayetlerinin fazlalık göstermesi onun katıldığı bu meclislerin bazılarının hadis meclisi olmaktan ziyade fetva (soru cevap) meclisleri olduğunu düşündürmektedir. Zira bu asırlarda sonraki dönemlerde olduğu gibi sistemli bir şekilde sırf hadislerin nakledildiği meclislerin azlığından bahsedilmektedir.¹⁴⁶ İlk dönemlerde her âlimin

¹⁴¹ Zehebî, *Siyer*, 5/39.

¹⁴² Şîrâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ*, 73; İbnü'l-İmâd, *Şezeratü'z-Zeheb*, 1/134.

¹⁴³ Bk. Yüksel, *Tâvûs b. Keysân ve Hadis İlmindeki Yeri*, 77-8.

¹⁴⁴ Mizzî, *Tehzîb*, 28/247; Zehebî, *Siyer*, 7/207; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, 10/203.

¹⁴⁵ İbn Ebî Hayseme, *Tarih*, 3/309; Mizzî, *Tehzîb*, 23/509; Zehebî, *Siyer*, 9/331.

¹⁴⁶ Ebu Hureyre gibi halka kurarak hadis nakledenler olduğu gibi ihtiyaç hasıl olduğunda hayatın doğal akışı içinde hadis nakleden sahâbîler de olmuşlardır. Genel itibarıyla muksirün sahâbîler nispeten ihtiyaç olmasa

hadis meclisinden ziyade onların önde gelenlerinin oluşturmuş olduğu fetva meclislerinin varlığından söz edilmektedir. Bu meclislerde fetva veya fikhî meselelere dair ilim öğrenilirken otomatik olarak fetvaya kaynaklık teşkil etmesi amacıyla hadis nakli de gerçekleşmiş olduğu ifade edilmektedir.¹⁴⁷ Tâvûs'un da naklettiği rivayetlerinin çoğunun ahkâma dair olması da bu durumu doğrular nitelikte olduğu söylenebilir. Zira Tâvûs'un hem merfu rivayetlerinde ahkâma yönelik nakillerin fazlalık göstermesi hem de maktu nakiller bağlamında kendi fikhî görüşlerinin oran olarak çok olması¹⁴⁸ yukarıda ifade edilen iddiayı desteklediği ifade edilebilir. Bu sebeple Tâvûs'un katıldığı bu meclislerin bazılarının doğrudan hadislerin nakledildiği bir sema meclisi olmadığı ihtimali güçlenmektedir. Ayrıca ilk dönemlerde Ebu Hureyre gibi istisnai şahsiyetler dışında sema meclisi kurup peş peşe rivayette bulunan sahâbî meclislerinden bahsedilmemesi bu iddiayı doğrular niteliktedir.¹⁴⁹ Bu durumla alakalı olarak Tâvûs'un İbn Abbas aracılığıyla rivayet ettiği Buhari'deki hadisleri genellikle ahkâma ilişkin konularla ilgili iken Ebû Hureyre kanalıyla gelen rivayetleri incelendiğinde, ahkâm dışındaki çeşitli konuları kapsayan hadislerden oluştuğu görülmektedir.¹⁵⁰ Bu tablo, Tâvûs'un fikhî bilgilerini ve ahkâma dair rivayetleri büyük ölçüde İbn Abbas'ın meclisinden edindiğini göstermektedir.¹⁵¹ Tâvûs'un Mekke'nin fetva veren âlimlerinden biri olması ve müftülük görevinde bulunması, Mekkeli hocası İbn Abbas'a olan yakınlığı ve ondan aldığı derslerin bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte peş peşe hadis nakleden ve hadis meclisi kurmakla meşhur olan Ebu Hureyre'den Tâvûs'un ahkâm dışındaki rivayetleri aktarması o dönemdeki ilmi meclislerin durumu hakkında ifade edilen görüşü desteklemesi açısından önemlidir.

Sonuç

Kibâr-ı tâbiünden sayılan Tâvûs b. Keysân, Yemen'de doğmuş, farklı bölgelerde ilmi gelişimini tamamlamış ve h. 106 yılında hac aylarında Mekke'de vefat etmiştir. Tâvûs, Yemen'de doğup büyümesine rağmen çeşitli yerlerde pek çok hocanın derslerine katılmış ve birçok öğrenci yetiştirmiştir. Tâvûs'un farklı bölgelerdeki râvîlerden tahammül veya edada bulunması onun sistemli rihlelerde bulunduğunu göstermeyebilir. Zira onun döneminde henüz ilim (hadis) için seyahatlerin tam olarak sistemleşmemesi bu hususta etkili olmakla birlikte

da hadis nakletmişlerdir. Bunların oranları her sahâbî için farklılık arz etmiştir. Geniş bilgi için bk. Kuzudişli, *Hadis Rivayetinde Bağlam*, 43-99.

¹⁴⁷ Bk. Kuzudişli, *Hadis Rivayetinde Bağlam*, 43-44, 62.

¹⁴⁸ Demirci, *Hicrî İkinci Asırda Yemen'de Hadis*, 68. Yapılan bu çalışmada onun maktu nakiller bağlamında kendi fikhî görüşlerinin tüm rivayetlerine oranı yüzde 60 olarak gerçekleşmiştir.

¹⁴⁹ Kuzudişli, *Hadis Rivayetinde Bağlam*, 44.

¹⁵⁰ Tâvûs'un Buhari'deki senedleri ve bab başlıkları için bk. Yüksel, *Tâvûs b. Keysân ve Hadis İlmindeki Yeri*, 82-90.

¹⁵¹ İbn Abbas'ın meclisine gelenler ona çeşitli konulardan soru sorduğunu onun da hadis rivayet ederek buna karşılık verdiği dair bilgi ve örnekler için bk. Kuzudişli, *Hadis Rivayetinde Bağlam*, 59-62.

hac ve umre vazifesinin ilk asırlarda hadis talipleri için doğal bir rıhle görevi gördüğü söylenebilir. Tâvûs'un birçok kez hac için Haremeyn'e gitmesiyle bu usulde bir ilmi alışverişi gerçekleşmiştir.

Tâvûs'un hadislerin lafzen rivayetini önemseydiği, hadislerin yazılmasına karşı çıkmadığı, Kaderî olanlarla mücadele ettiği sonucuna ulaşılmıştır. Tâvûs, tabiîn döneminde ricalle ilgili değerlendirmelerde bulunanlar arasında yer alsa da onun sistematik bir cerh ve ta'dil faaliyeti içinde olmadığı anlaşılmıştır.

Tâvûs hem İbn Abbas'ın hem de Ebû Hureyre'nin hadis meclislerine katılmış ve onların ashapları (önemli talebeleri) arasında kabul edilmiştir. Rivayet ettiği hadislerin çoğu İbn Abbas tarikiyle nakledilmiştir. Bu durum İbn Abbas'ın pek çok rivayetinin günümüze ulaşmasında ve düşüncesinin sonraki nesillere aktarılmasında Tâvûs'un kritik bir rol üstlendiğini ortaya koyar. Tâvûs'un önde gelen talebeleri arasında Abdullah b. Tâvûs, Amr b. Dinâr, Mücâhid b. Cebr, Hanzala b. Ebû Süfyan, Leys b. Ebû Süleym gibi önemli isimler yer almaktadır. Talebelerinin büyük kısmının Mekke'li olması, Tâvûs'un ilmî birikimini en yoğun şekilde Mekke'de aktardığını gösterir. Ancak Tâvûs'un rivayetlerinin çoğu oğlu Abdullah aracılığıyla sonraki nesle aktarılmıştır. Onun rivayetlerinin konularına göre dağılımında en çok ahkâma yönelik hadisler ön plana çıkmıştır. Bu durum onun hem hadis meclislerine hem de fetva (fıkıh) meclislerine katıldığını gösterir. Buhârî özelinde senedler ve bab başlıkları incelendiğinde ahkâma dair hadisleri fakihliğiyle tanınan İbn Abbas aracılığıyla aldığı, ahkâm dışındaki rivayetleri ise ilk dönemlerde hadis meclisi kurmakla meşhur olan Ebu Hureyre'den naklettiği tespit edilmiştir. Bu tespit Tâvûs'un katıldığı meclislere işaret etmesi açısından önemli olarak değerlendirilmiştir. Diğer rivayet eserleri özelinde yapılacak bir çalışmayla bu husus daha da netlik kazanmış olacaktır.

Kaynakça

- Abdullah Osman Ahmed. *Tâvûs b. Keysân el-Yemânî: Merviyâtühû ve âsâruhû fi't-tefsîr*. Mekke: Câmiatü Ümmi'l-kurâ, Yüksek Lisans Tezi, 1992.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel. *el-İlel ve Ma'rifetü'r-Ricâl*. thk. Vasiyyullâh b. Muhammed Abbâs. Beyrût, 1408.
- Âşikkutlu, Emin. "Cerh ve Ta'dîl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/394-401. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Aydın, Abdullah. *Hadis İstihlâları Sözlüğü*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 8. Basım, 2015.
- Bâcî, Ebû'l-Velîd Süleymân b. Halef b. Sa'd et-Tücbî. *et-Ta'dîl ve't-tecrîh li-men harrece lehü'l-Buhârî fi'l-Câmi'i's-sahîh*. thk. Ebû Lübâbe Hüseyin. Riyad: Dârü'l-Liva, 1986.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *et-Târîhu'l-kebîr*. Beyrût, 1407.
- Canlı, Mustafa. *Hicrî İlk Üç Asırda Yemen'de Hadis*. İstanbul: Yüzakı Yayıncılık, 2017.

- Çağrıci, Mustafa. "Fitne". İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 1996.
- Demirci, Hatice. *Hicrî İkinci Asırda Yemen'de Hadis*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdullah b. İshak İsfahânî. *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ*. Kahire: Matbaatü's-Saade, 1974.
- Ebû Zür'a ed-Dımaşkî, Abdurrahmân b. Amr b. Abdillâh. *et-Târîh*. thk. Şükrullah b. Ni'metullah el-Kücânî. Dımaşk, 1980.
- Fesevi, Ebû Yûsuf Ya'kûb b. Süfyân b. Cüvvan el-Fârisî. *Kitâbü'l-Ma'rife ve't-târih*. thk. Ekrem Ziyâ el-Ömerî. Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1410.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit. *el-Câmî' li ahlâki'r-râvî ve âdâbi's-sâmî'*. thk. Mahmûd Tahhân. Riyâd, 1403.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit. *Takyîdu'l-ilm*. thk. Yûsuf el-'Uş. y.y.: Dâru İhyâi's-Sünneti'n-Nebeviyye, 1974.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sabit. *Târîhu Bağdad ev Medîneti's-selam*. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- İbn Ebû Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Ebû Hâtim er-Râzî. *el-Cerh ve't-ta'dîl*. Beyrût, 1371.
- İbn Hacer, Ahmed b. Alî b. Hacer el-Askalânî. *el-İsâbe fi temyîzi's-sahâbe*. thk. Adil Ahmed Abdülmevcûd Ali Muhammed Muavvid. Beyrût, 1995.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî. *Tabakâtu'l-müdellesîn*. Zerkâ, 1983.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî. *Tehzîbü't-Tehzîb*. thk. Ali b. Mes'ûd Ömer Selâmî. Beyrût: Dâru Sadır, 1996.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî. *Takrîbü't-Tehzîb*. haz. Muhammed Avvame. Haleb: Dâru'r-Reşid, 1988.
- İbn Hibbân, Muhammed b. Hibbân b. Ahmed et-Temîmî el-Bustî. *es-Sikât*. Haydârâbâd, 1392.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr ed-Dımaşkî el-Hanbelî. *İ'lâmu'l-muvakki'în an Rabbi'l-âlemîn*. thk. Abdurrahman el-Vekîl. y.y., 1969.
- İbn Receb el-Hanbelî, Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Receb. *Şerhu 'İleli't-Tirmizî*. thk. Nûruddîn İtr. Riyâd, 1421.
- İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Menî' ez-Zühri. *Kitâbü't-Tabakâti'l-kebîr*. Beyrût: Dâru Sadır, 1968.
- İbnü's-Salâh, Osman b. Abdurrahman eş-Şehrezûrî. *Ulûmü'l-Hadîs*. thk. Nureddin İtr. Dımaşk-Beyrût: Dâru'l-Fikr-Dâru'l-Fikri'l-Muâsır, 1427/2006, ts.
- İbrâhim Tâhâ İbrâhim Abdülkâdir. *Fıkhü Tâvûs b. Keysân*. Riyad, 2006.
- İclî, Ahmed b. Abdullâh b. Sâlih. *el-Ma'rifetü's-sikât*. Medîne: Mektebetü'd-Dâr, 1405.
- Kuzudişli, Bekir. *Hadis Rivayetinde Bağlam: Sebebü İrâdi'l-hadîs*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2020.
- Kuzudişli, Bekir. *Hadis Tarihi*. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2017.
- Martı, Huriye. *Hadis, Usul ve Hayat*. İnsan Yayınları, 2014.

- Mizzî, Ebü'l-Haccâc Cemaleddin Yûsuf b. Abdurrahman b. Yûsuf. *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1980.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. *Tehzîbü'l-esmâ ve'l-lugât*. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Özpinar, Ömer. *Hadis Edebiyatının Oluşumu*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2005.
- Özşenel, Mehmet. *İlk Dönem Hadis-Rey Tartışmaları: Şeybani Örneği*. İstanbul: M.Ü İlahiyat Fakültesi, 2015.
- Râmehmürmüzî, Ebû Muhammed el-Hasan b. Abdurrahman b. Hallâd. *el-Muhaddisu'l-fâsil beyne'r-râvî ve'l-vâî*. thk. M. Acâc el-Hatîb. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1404.
- Selkînî, Abdullah Muhammed. *Habru'l-Ümme Abdullâh b. Abbâs ve Medresetuhu fî't-Tefsîri bi Mekke*. Kahire: Dâru's-Selam, 1986.
- Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerim b. Muhammed b. Mansûr el-Mervezî. *el-Ensâb*. thk. Abdurrahman b. Yahya el-Muallimi el-Yemani. Beyrût, 1400.
- Süyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *el-İtkân fî ulumi'l-Kur'an*. Kahire: Mektebetu Dari't-Türâs, 2007.
- Şahyar, Ayşe Esra. “İman Yemenlidir, Hikmet Yemenlidir’ Hadisi Üzerine Din, Şehir ve Medeniyet İlişkisi Bakımından Bir Değerlendirme”. *Hadis Tetkikleri Dergisi* X/1 (2012), 7-33.
- Şehristânî, Muhammed b. Abdülkerîm. *el-Milel ve'n-nihal*. thk. Muhammed Seyyid Kilani. Kâhire: Mustafa el-Babi el-Halebi, 1380.
- Topgül, Muhammed Enes. *Hadis Râvîlerinde Şülik Eğilimi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Yücel, Ahmet. *Hadis Tarihi ve Usûlü*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2010.
- Yücel, Ahmet. “Hadislerin Yazılması ile İlgili Rivâyetlerin Tenkit ve Değerlendirilmesi”. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16-17 (Ocak 2014).
- Yücel, Ahmet. “Hadislerin Yazılı Rivayeti ve İmla Geleneği”. *Anadolu'da Hadis Geleneği ve Daru'l-Hadisler*, 2011, 37-48.
- Yüksel, Furkan. *Tâvûs b. Keysân ve Hadis İlmindeki Yeri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Zehebî, Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Mîzânu'l-itidâl*. thk. Ali Muhammed Muavvid, v.dğr. Beyrût, 1415.
- Zehebî, Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. thk. Şuayb el-Arnaût-v.dğr. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1985.
- Zerkeşî, Bedreddin Muhammed b. Abdullah. *el-Burhân fî ulumi'l-Kur'an*. thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim. Kahire: Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1957.
- Ziriklî, Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ed-Dımaşkî. *el-A'lâm: Kamûsu terâcim li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ min'el-Arab ve'l-müstarebîn ve'l-müsteşrikin*. Beyrût: Dâru'l-İlm li'l-Melayin, 1984.